MARA IVANČAN

USKRSNUĆE PAVLE MILIĆEVE

TISAK I NAKLADA ST. KUGLI, ZAGREB

MARA IVANČAN:

USKRSNUĆE PAVLE MILIĆEVE

ROMAN U TRI DIJELA

TISAK I NAKLADA ST. KUGLI, ZAGREB

Rahela je rekla Jakobu:
»Daj mi djecu, inače ću umrijeti!«

PRVI DIO.

1.

Feodor Ivanović ne zna o ovome, što ja ovdje pišem, posve ništa.

Sigurno ste radoznali, u kakovom sam odnosu stajala s Feodorom Ivanovićem?

Bila sam njegova ljubovca.

Kako je do toga došlo?

Saznat će te i to, ako budete imali strpljivosti, da prođete samnom moje uspomene, koje su možda i preobilne, jer ja ne bih htjela da spominjem samo tugu, a pređem svitanje moje ljubavi i prve njene dane, jer su oni ljepši od čitavog mog života. Ne bih htjela, da ne spomenem proljeće moje ljubavi, koje je čišće od majčina poljupca, ne bih htjela da ne spomenem prve poljupce, što ih je osjetila mlada moja put, svježa poput jutarnje rose. Ne bih htjela da ne spomenem slasti prvih mojih zagrljaja, što su bili očajno slatki, slađi od jesenjih plodova, i topliji od jesenjih sunčevih zraka, što ih upijamo očajno, znajući, da ih čitavu zimu ne ćemo osjećati.

A onda — u proljeće — kad priroda ponovo uskrsne, jao si ga onomu, tko nema kome da stisne ruku, nema za koga da se pomladi, za koga da se okiti, za koga da propjeva, komu da se osmjehne!...

Jao si ga onomu, tko mora da proklinje mladost!

2.

Treba dakle da počnem o tom, kako sam našla Feodora Ivanovića, svog ljubavnika, svog muža.

Bilo mi je dvadeset godina. Moja duša bila je otvorena kao rascvala čaška, a ipak je nitko nije zamijetio, nitko se nije potrudio, da u nju zagleda. Ćutila sam u njoj more osjećaja, no jakost ovih osjećaja nisam ni sama poznavala, dok nije došla jesen moje mladosti, dok nisam sazrela. Onda sam tek bila svjesna jačine moje duše, kojoj tijelo nanosi toliko poniženja i boli, s kojom je u vječitoj suprotnosti, u vječitoj borbi. Tek danas osjećam svu snagu svoje duše, — danas sam se tek uspravila u svoj svojoj veličini, poput voćke, koja u jesen uspravi grane, stresavši sa sebe sav plod, i zdrav i crvljiv.

Sa dvadeset godina bila sam prilično uobražena na svoju »zrelost«. Ta kako i ne bi!

Svršila sam škole u institutu, govorila četiri jezika, svirala glasovir, razumjela se u kućanstvo, izgubila u djetinjstvu roditelje, pregarala majčino milovanje, i živjela u ujakovoj kući. Nikog drugog nisam imala osim ujaka. Sve je to bacalo jake sjene na moju dušu.

Ja ipak ničim nisam dala da se zasjeni vedrina moje duše. Koliko je svijetla i ljepote na svijetu!

Ne treba tražiti daleko, daleko, — treba samo progledati, treba znati ljubiti, — i eto ljepota na dohvatu ruke. Kudgod pružiš ruku, možeš je nagrabiti punih naručaja. Ne valja da čezneš za nečim dalekim, za nečim nedokučivim; treba da prozreš ono što te okružuje, pa ćeš u svemu naći mir.

Moj mir sačinjavao je: vrt sa svojim gredicama, tratinom i jasminovim grmljem naokolo ograde, livade sa svojom travom i cvijećem, brda i doline s blagim povjetarcem, naš stari mačak Miško sa svojim vječno pospanim očima, naša kuharica Kata sa svojom brigom za mene, i konačno moj stari ujak sa svojom naoko hladnom naravi. Oni su bili moja potreba. Prama ostalima bila sam ravnodušna, pa su mi oni tako i vraćali, a ja sam im danas zahvalna, jer da se itko potrudio oko mene, ja možda nikad ne bih našla Feodora Ivanovića.

Ni ujak se nije bavio sa mnom. On nije volio žena. Po njegovom su mišljenju sve žene ovog svijeta spadale u jedan razred, koji je nazivao »ženskadija«. Za odgoj djece nije imao smisla, ali je imao svoje nazore. Kad bi se Kata za prijašnjih godina, dok sam još bila dijete, tužila na moju nepopustljivost, običavao je reći: »Dušu od naravi bistra djeteta ne treba savijati i sapinjati dosadnim propovijedima. Život će sam učiniti svoje. U Pavle (tako se ja zovem) je jaka volja, ona će ipak poći svojim putem.«

I ja sam pošla. Pošla sam njime neproračunato, bez lukavosti, po zapovjedima prirode, svoje naravi, svoje savjesti, po volji nečesa, što je jače od mene same.

3.

Ljubila sam rad i kretnje, ljubila zdravlje, djecu, cvijeće, sunce, vjetar, kišu i magle, knjige i igru, smijeh i klicaje, uzdahe i suze.

Uza sve te ljubavi osjećala sam suštu prazninu, koja se sve jače uvlačila u moj razum, moje žile i moju krv, i zaokupljajući sve jače moju dušu činila me često sjetnom. Osjećala sam tjeskobu u duši, kao zaparu, koja navješćuje oluju, i uznemirila sam se. Mislila sam, da bi nešto što je opojno kao miris jasmina i toplo kao sunčeva zraka, moglo da me umiri, i želila sam da to nešto dodje...

4.

Na studentskom plesu rekao mi je jedan mladić: »Treba da se zaljubite!«

I ja sam od onda mnogo mislila o tom.

Baveći se u mašti ljubavlju zaključila sam da ljubav mora biti božanstvo, koje ružičastim velom, sipajući ruže bez trnja, lebdi nad zemaljskom krugljom, dotičući se čeznutljivih duša. Koga zapane takav dodir, taj sam postaje božanstvo, i ostaje takav zauvijek.

Ta bilo mi je tek dvadeset!

Zar sam mogla znati, da miris toga vela na vatri zagrljaja ishlapi, a ostaje samo osjećaj dodira na čelu? Zar sam mogla znati, da čežnjom očekivani ideali, mogu imati i oštrim bodljikama obraštene brade?

Kako je ipak dobro, što Providnost ulijeva u ljudsku dušu toliko nade i vjere u trajnost ljepote! Kako bi pusta bila mladost, da nije vjere, herojske vjere u tu trajnost.

5.

Što sam se više bavila mislima o ljubavi, što sam više željela nešto nepromijenljivo, nešto stalno, nešto, čega gubitak ne bi mogla podnijeti, — to me jače zaokupljala neka nesređenost, neko komešanje i manjkavost, i činilo me čas nasmijanu, čas tužnu bez uzroka.

Sjećam se, kako sam jednoč u djetinjstvu nabrala pun naručaj cvijeća. Smijala sam se i klicala od sreće. Sjela sam na brežuljak i slagala cvijet uz cvijet, list uz list, struk uz struk, i sve to dugim vlatom trave savila u vijenac. Kako je krasan bio taj vijenac!

Ljupka tratinčica, sumorna djetelina, majčina dušica i rodin kljun, prijazni zvončić, mirisna kamilica, modri različak, pa makov cvijet, a tu i tamo vedra potočnica, — sve je to bilo složeno, a tanke svilene latice treperile su na lahoru kao da ih trese neizvjestan strah.

O, sunce, ondje gore na plavom svodu, vidiš li kako je lijep ovaj vijenac?!

A sunce se je samo dobroćudno osmijehnulo.

A onda? Za koga sam savila taj vijenac?

Za koga? Ne znam. Nemam nikoga, kome bi pristajao.

Jedino majčinu vranu kosu mogla sam okruniti ovim Proljećem — no Nje više nije bilo.

6.

Tako je bilo i tada. Bojala sam se, da će tako biti i s osjećajima, ako mi uspije da ih saberem.

Komu ću da povjerim tu dragocjenost?

Mislim, da to mora da bude muškarac. Mu-

škarci su mi se pričinjali ustrajnijima i jačima, pa sam osjećala i čvrsto vjerovala, da će samo muškarac moći da preuzme ovaj dragocjeni dar, što mu sprema moja duša. O, kako ću ga ljubiti!

Misao o muškarcu duboko se uvukla u moje srce. Sanjarila sam o njemu i čekala ga. Moja vjera bila je jaka; on će doći, on mora doći! U meni nije bilo ni sjenke sumnji.

7.

I opet je prošlo jedno ljeto. Ujak je poboljevao i većinu dana sprovađao u krevetu, tek bi se pred veče dizao, da ga odvedem do prozora, koji je gledao u vrt.

Tik pred prozorom stajao je jasminov grm, kojega su vršci radoznalo stršili iznad daske prozorova stalka, a podalje preko šljunkom posute staze, koja se vijugala tratinom među grmljem i stabaljem poput ljuštave duge zmije, stajala je stara ogromna jabuka, ljubimica ujakova. Kora je njena bila raspucana i bez sokova, granje kvrgasto kao izrađena ruka starca — radnika, i svojim lišćem na vršcima sjećalo na hladnu ruku mrtvaca, kojemu su nježno stavili stručak cvijeća među prste.

Kroz krošnju jabuke pukao je pogled na livadu, što se prostirala iza vrta, sve onamo do brijegova, za koje je zapadala zlaćana sunčeva ploča. Lastavice su letile visoko i cvrkutale rastvarajući širom kljunove. I što je sunce dublje zapadalo, to su se one više dizale, a onda se naglo sčućurile u topla svoja gnijezda.

Ujak bi stajao uz prozor, nabrao obrve i mrko gledao u jednu tačku. Kad bi zazvonilo pozdravljenje, tad bi se on lako stresao: hladno mi je.

Onda bi mu pomogla do stola, zaogrnula mu ramena vunenom maramom, i sama bih zadrhtala, premda sam znala, da ujaka nije tresla zima već ganuće. Kako je on junački snosio umiranje svoga tijela!

Smjestivši se uz stol počeo je ujak odmah da gladi vječito pospanoga Miška, samo da sakrije svoje ganuće, a Miško bi se tad previjao poput jegulje.

Tako je bivalo svakim danom.

One jeseni najavio nam se nakon nekoliko godina gost. Sin nekog ujakovog prijatelja iz mladih dana. Visok stasit čovjek, pravilnih crta, vanredno živahnih očiju, krute u vis počešljane kose.

Kad sam ga opazila, kako silazi iz vlaka, nametnulo mi se pitanje: nije li to onaj, koga ja čekam?

Ne, on to nije mogao biti. Njegova je nestalna narav bila jasno izražena njegovim pogledom, a ovako prevrtljivu čovjeku valjda ne bih mogla da povjerim svoje osjećaje. — To ja ne ću nikad učiniti, — uvjeravala sam sama sebe, jer sam mislila da se ljubav može proračunano dati onomu, komu se hoće, baš kao i jabuka.

Tijekom razgovora, pa do večere, uvjerila sam se posve, da to nije onaj, koga ja čekam.

Zadržao se kod nas nekoliko dana, a jedne večeri pokazala sam mu nekoliko pjesmica, što sam ih spjevala.

Nije znao, što da mi kaže, a bilo mu je možda neprilično, da mi reče istinu.

— Ja doduše nemam smisla za poeziju, no ako mi te pjesmice povjerite, odnijet ću ih jednom svom znancu, da ih pročita.

Bila sam posve sporazumna s ovim prijedlogom i povjerila mu pjesme.

Naš je gost otišao, pismeno se zahvalio ujaku na gostoprimstvu, Kati i meni poslao pozdrave, no mojih pjesmica nije spominjao.

Prvih sam se dana mnogo nadala, poslije se stidila i u duši ga prekoravala, što se usudio tako samnom da našali.

To je okrutno i nije pristojno!

No brzo sam zaboravila i gosta i srdžbu, pa i svoje pjesme.

8.

Bila je jesen, lijepa jesen.

Zaredali su oštri mrazovi i jutarnje magle, što ih sunce nemilosrdno proređuje, da se svojim toplim zrakama požudno napije zelenila i sokova s lišća, kako bi ga suho i istrošeno vjetar laglje strgao s grančica, i u karnevalsko razuzdanom vrtlogu poigravao se njime.

Da li je tako i s ljudima?

Ta ljudi nisu bilje, nisu životinje. Ljudi imadu razum i čuvaju darove prirode i ljubavi. Čuvaju ih kao svetinju u hramovima, u domovima svojim, i teško onome, koji se ogriješi o takovu svetinju.

Ne, ja ne ću nikad odbaciti ono, što me je usrećilo. Nikad ne ću prezreti, nikad poniziti, nikad izdati.

A hoću li moći da se odreknem i N j e g a, dok ga nađem, ako dođe čas, kad o n više ne bude ljubio moju dušu?

— Hoću, hoću, — vikalo je moje dvadesetgodišnje srce, komu se to odricanje činilo tako lako, tako jednostavno, i tako zamamno radi tragike,

koja je u tom. Ono misli da stvar po prilici izgleda ovako:

Niz obraze kapaju teške suze a crno velo što je pokrilo raspletenu kosu, lepršа na vjetru. Ruke grčevito stišću srce, a hladne usne govore gorko: »Raziđimo se! Ti ljubiš samo moje tijelo, a duša je u prvom redu. Pođimo svako svojim putem. Ja te ljubim, ali te se odričem! S Bogom!«

I onda ona uzdigne glavu i odlazi.

Tako, posve jednostavno, ona odlazi, nikad se više ne zaljubljuje, a cio svijet se divi, jer takove junakinje nije bilo otkad svijet postoji.

Tako sebi djevojka s dvadeset godina zamišlja odricanje, koje joj je poradi romantičnosti možda zamamnije od same ljubavi.

9.

Jednog dana dobijem pismo posve običnog trgovačkog oblika. Rukopis nepoznat, muški. Slova karakteristična. Ne vjerujem, da je za me. Pa ipak, evo stoji jasno napisano: gospođica Pavla Milićeva.

Priđem k prozoru, raskinem omot, iz kojega ispadnu moje pjesme i pismo ovog sadržaja:

Vrlo cijenjena gospođice!

Vraćam Vam Vaše stihove, što mi ih je moj znanac donio i molim, da mi dopustite iskrenost. Nisam književnik, niti sam pjesnik, no ipak Vam mogu reći, da Vaše pjesme uza svu nježnost i plemenitost osjećaja, nisu za štampu. Nedostaje im žara i zrelosti. Duboko poštujem Vašu dobru volju.

Primite izraz mog poštovanja.

Feodor Ivanović.«

Vrući mlaz krvi udari mi u glavu, a onda se odanle razlije čitavim tijelom. Koljena mi klecaju a ruke zadrhću. Stid i srdžba svu me zaokupi.

Drage moje pjesme! Ta ja sam u njih ulila svu svoju dvadesetgodišnju dušu, a sad dođe jedan gospodin Ivanović, neki Feodor Ivanović, i kaže mi, da sam nezrela. Nisam li ja posve ozbiljna djevojka? Nije li čitavo kućanstvo na meni?

Ali što to zapravo ima zajedničko s pjesmama?

Možda taj poštovani gospodin Feodor Ivanović i nije tako zao čovjek? U meni da nema topline?

Pa ja nisam kriva ako u meni nema dovoljno topline po ukusu gospodina Ivanovića! Kakove bi on to pjesme htio?

A u meni da nema topline i strasti?

O kako se varaju svi! O kad bi znali, kako čeznem za nečim, što moram da dobijem! Za nečim, što bi me vinulo do nebeskih visina, što bi me učinilo velikom, svemogućom, jakom i dobrom; za nečim, što bi kao bujica lave poplavilo moju dušu i učinilo, da razumijem ovu pustoš u njoj. Za nečim, što bi mogla nazvati svojim, što bi posve pripadalo meni, što bi ljubila, čemu bi se molila, što bi okrunila vijencem Proljeća...

10.

Jesen je. Jutros je moja susjeda skinula s prozora tavanske sobe crveni karamfil i povješala žute klipove kukuruza. Moju susjedu zovu gospođica Neža. Suha je, zgrbljena, namreškana, iscijeđena, jadna. Jadnija od suhog lista što ga je vjetar odnio na žlijeb, odakle strši kao mrtvački kostur.

I ja ću biti takovo suho iscijeđeno tijelo, bez topline, bez života, bez krvi i sokova. I moji će

obrazi uvenuti a koža se navorati kao lupina uvenule jabuke. I moja će kosa izgubiti sjaj kao trava, kad uvene.

Svega toga ja se ne bojim, sve će to samnom da se dogodi, tek valja prije da sazrijem, kako Feodor Ivanović kaže.

Ujak opet kaže: doći će samo od sebe.

Zar valja da čekam skrštenih ruku? Kako bi bilo da upitam Feodora Ivanovića?

Ovo je dobra misao.

Pisat ću mu i zamoliti ga, da mi odgovori. Baš njemu ću moći biti iskrena, jer ga ne poznam, niti on mene znade. Sad i onako nastaju duge jesenske večeri, kad se sumrak rano spušta nad selo, a ljudi se uvlače u sobe, da uz slabe svjetiljke prodrijemaju jesen i zimu kao jazavci.

Opet će zaredati večeri, kad se ujak s Katom karta duraka a ja ću tad da pišem Feodoru Ivanoviću. Ako mi bude odgovarao, moći ću često, da mu pišem.

Što sam naumila, to sam i učinila.

Napisala sam Feodoru Ivanoviću pismo. Molila sam za, da mi oprosti, što mu pišem, no mi djevojke na ladanju sretne smo, ako se domognemo saobraćaja s ljudima iz grada, koje držimo mnogo naprednijima od nas.

Spomenula sam mu ljepotu seoskog života, koji sam ljubila nada sve i taknula se malo ženskog pitanja, koje se onda u Engleskoj razvijalo punom parom. Razgovor o engleskim pobornicama bio je ono vrijeme vrlo u modi, pa sam i ja htjela pred gradskim čovjekom da budem savremena.

Kad je drugi dan list bio predan na poštu, onda mi je tek bilo jasno, da sam najmanje pisala o onome, što sam nakanila i što sam htjela da znadem.

I opet sam se stidila i odlučila, da mu više ne ću pisati, — da je ovo bilo prvo i posljednje pismo.

Treći dan iza toga stigao je odgovor: »Vi brojite dugmeta na bluzi, bi li mi pisali ili ne, a ja sam zahvalan vašoj švelji, što je prišila neparni broj, te nisam prikraćen za vaše pismo, koje vjerujte mi, nije u meni pobudilo drugih osjećaja i namjera osim iskrene znatiželje. Među pismima, što sam ih onaj dan primio, o vaše mi je osobito zapelo oko, jer su me Vaša pismena sjetila neke znanke, s kojom sam se tri godine dopisivao. Baš posljednje vrijeme bilo je jenjalo to dopisivanje, a ja bih bio neiskren, kad bih rekao, da mi nije nedostajalo. Ugledavši danas Vaše pismo bio sam čvrsto uvjeren, da je od nje, no otvorivši ga, ugodno sam se iznenadio.

Kolikom svježinom odiše vaše pismo! Osjećam toplinu Vašeg doma, vidim kako se Vaš ujak s Katom uz malenu svjetiljku igra duraka, dok je vani duga jesenja večer prekrila čitavo selo.

Držim, da nije potrebno svraćati pažnju, da se cijelim svojim temperamentom naužijete užitka, što ga pruža seoski život. Ljudi u gradu i ne znadu, što je ljepota života. Mene silno privlači selo svojom pjesmom i vedrinom. Osobito su Vaši krajevi veseli. Kad čujem svirku Narodnoga kola ili čitam slavensku dušu u finoj narodnoj ornamentici, budi se u meni silna čežnja za Istokom, za Rusijom, za slanim stepama, gdje nema burze i ostalih znakova evropske civilizacije, ali ima zdravlja, kulture srca i eneržije, koja će jednog dana poklopiti i nas.

Napose volim vaše krajeve s njihovim raspojasanim melodijama. Slušajući ih uvijek sam sretan, što spadam na Balkan, što sam dušom bliži Istoku nego Zapadu« ...

Tako mi je pisao Ivanović.

Koliko sam se radovala! Još mi nitko nije pisao ovako lijepo i ozbiljno. Godilo mi je, što Ivanović piše tako povjerljivo i iskreno. Pa kako da mu ne odgovorim? Odmah, još večeras pisat ću mu mnogo, mnogo! ...

11.

Čim je Kata pospremila posuđe sa stola iza večere i počela da gladi politiranu plohu krpom, a ujak miješao karte i izabirao sebi bundevskoga keca, upalila sam svijeću i sjela uz pisaći stol u desnom kutu sobe. Mislila sam, da ću pisati mudrovanja, a napisala sam jednostavno iskreno pismo. Što više činilo mi se, da nikad jednostavnije nisam napisala. Tu je bila moja duša rastvorena kao na dlanu.

Kolika je slast rastvoriti dušu pred čovjekom, koga ne poznaš, kojega nisi nikad vidjela, nit ćeš ga vidjeti!

Boljeg ispovjednika ne može sebi nitko zamisliti.

Da me boli zub, to sam mogla reći svakomu, no da mi žeđa duša, zar to ne bi bilo svetogrđe? Nikad nitko od mojih znanaca nije čuo ni najslabiju jadikovku moje duše, a Feodoru Ivanoviću mogla sam sve da kažem.

Kata je već davno spremila ujaka u krevet, i sama se povukla u svoju sobu, a ja sam još uvijek pisala.

»— — — — već je kasno — sjedim sama, a moja svijeća dogorijeva, kao da se umorila od silnog treptanja. Samo naš stari mačak Miško drijema uz peć, u kojoj se je vatra već davno ugasila, i katkada sneno pogledava k meni, u čudu; što to nje-

gova gospodarica danas tako dugo bdije? Iz daljine čuje se pjevanje. Negdje u selu je ljuštara kukuruzâ. Još malo pa će i to utihnuti, a ja ću ostati posve sama, možda jedina budna duša u čitavom selu, da svršim Vaše pismo«.

Što sam to rekla? Sama, posve sama s mojim novim zanimljivim znancem!

Može li ta misao, a da ne uzbudi mlado, žedno srce?

12.

Narednih dana mislila sam vrlo malo o mom novom znancu.

Kad sam ono posljednji put do kasno u noć pisala, razbudila je ona tišina i idilična moja okolica moju uobrazilju, i ja sam se ono veče u mislima previše približila Ivanoviću.

Odmah drugo jutro stala sam da si dajem računa o svojim mislima. Rekla sam sama sebi: možda je glupo i nerazborito, što više neumjesno, ovako iskreno rastvarati dušu pred stranim čovjekom! Ali ne, Feodor Ivanović bio je toga vrijedan, svaka njegova riječ govori, da je značajan.

Kazala sam ujaku sadržaj mog čitavog pisma i pitala ga, što on o tom misli?

»Pred pedeset godina, u danima moje mladosti, tvoje bi pismo bilo neumjesno, no danas je možda i lijepo«.

Razmišljala sam o tom. Ne, moje pismo nikako nije moglo biti neumjesno. Ta ono je bilo kliktaj osamljene duše, koja prožeta ljubavlju čezne za nečim, u čem bi usredotočila sav svoj osjećaj, svu svoju nježnost. Pa to da nisam smjela reći prvom svom prijatelju?

Kolika li slast imati dobra prijatelja, i kolika zanimljiva draž ne poznavati tog prijatelja!

Ivanovićevo prijateljstvo nisam mogla da odbijem. Dopisivanje s njim bilo je i suviše lijepo, a da bi ga dragovoljno prekinula. Nije me zanimala osoba Ivanovićeva već njegove riječi, njegove misli.

Dani, u kojima su stizavala njegova pisma, bili su za me svetkovine. Kad sam ih očekivala, oblačila bih pače ljepše haljine, samo da ih dostojnije dočekam.

Pa kad je stiglo koje pismo od njega, znala sam ga prisloniti uz svjetiljku na stolu i šetajući po sobi promatrala sam ono nekoliko slova, što su sačinjavala moje ime. Tad bi se najednoč zastidila, jer mi se učinilo, da je sâm Ivanović za tim omotom, a ova sitna slova da su rupe kroz koje Ivanović gleda k meni, ruga se, i naslađuje mojom zabunom. Brzo bih razderala omot, a u njemu bio je uistinu Feodor Ivanović, ne porugljiv, već iskren, topao i pošten.

On možda i sam nije opazio, kako biva sve topliji, no ja sam osjećala, da smo oboje predarežljivi, možda prenagli.

Ako nas je privlačilo baš to, što se nismo poznavali, kako to da se nismo brinuli o našim vanjštinama? Mi se za te sitnice nismo brinuli. Šta je meni stalo do toga, da li je Ivanović crn ili plav, visok ili nizak? Da li nosi američke ili francuske cipele?

Šta je njemu stalo do toga, jesam li ja ružna ili lijepa, kad smo samo prijatelji i ne kanimo se nikad sastati?

13.

U ovom nas je prijateljskom dopisivanju, koje je bivalo sve češće, zatekla i zima. Mene je od sreće, što sam našla tako zanimljiva prijatelja, obuzela

prava djetinja obijest. Nisam više bila osamljena. Opažala sam, da postajem na časove izazovna. U meni se budila žena. Budila se iz početka polagano, a onda najednoč, prije nego li je dospjela da protare snene oči skočila kao srna, jer joj se činilo da je predugo spavala.

Moji listovi bili su poplavljeni prpošnim dosjetkama, nadmudrivanja i zadirkivanja.

Jednoč sam pitala Ivanovića, da li je oženjen, a on mi je odgovorio da nije. »Nježan uopće nisam« pisao je, »više miran, a sudba mi je dosudila, da žene imadu veliko povjerenje u mene. U računovodstvu je povjerenje velika čast, no u životu, tko zna? Ljubio sam već dosta. Je li da ste i vi već ljubili? Možda se u vašoj lijepoj okolini uz cvijeće, knjige, vrt i gaj, ipak našao i kakav brčić?«

14.

Tako je prvi put pala riječ o ljubavi. Ja sam Ivanovića držala svojim dobrim prijateljem, koji me je doduše silno privlačio i zanimao, no ja u tom nisam vidjela nikakovu opasnost. Njegovo prijateljstvo postalo je moja potreba, ono je postalo mirodija moga tihog seoskog života, ono je dalo okus mom životu.

Ne, ja još nisam ljubila muškarca tako, da bi mi kod pomisli na njega uzavrela krv, da bi čeznula da se sklonem na njegovu grud, da on mene miluje, a ja da ga se dotičem, da budem njegova. Ne! Još nikad nisam ljubila ćutilno, ali sam počela osjećati, da ću skoro tako ljubiti i da će me baš ta ljubav učiniti dobrom, nježnom i potpunom. Baš takova ljubav izgladit će sve nesuglasice u meni i usavršiti me.

15.

Bilo je oko Božića, kad sam Ivanoviću napisala prvu i posljednju laž.

Čudnovato, kako i najnedužnija duša izmišlja nedužne laži, samo da izbije nešto sebi u korist!

Nisam bila na čisto s toplinom, koja je izbijala iz njegovih pisama, a postala sam odviše razdražljiva, da bih mirno sačekala razvoj. Napisala sam: ne bih rado, da se tko u mene zaljubi, a Ivanović mi je na to odgovorio: »Vi dakle branite i meni, da se u Vas zaljubim? Pa da se to i dogodi, što biste Vi učinili? Bili me isključili iz vašeg svijeta, ili bi me samo kao prijatelja brisali? Ja ću se u ostalom držati Vaše zabrane, no to ovisi i o Vama, da se ne dogodi«.

16.

Kako su ljudi, ma koliko bili iskusni, u svitanju ljubavi naivni! Nije li već bilo svršeno? Nije li se ljubav već taknula Feodora Ivanovića? Kad zora sviće, ona se teško bori s tminom. I mene je obuzeo strah.

On, — ja!

Ne. Zašto se bojim? Nisam li ja to sama izazvala svojom laži? U ostalom, ja sam vrlo glupa! Ta on mi još nije ništa ni rekao!

Kako bi bilo da mu prestanem pisati?

Zar sad, kad sam tako sretna bila, što sam ga našla!

Ta ja ga još i ne ljubim. Meni je samo teško, da izgubim tako dobra prijatelja. Svemu je uzrok moja uobrazilja. On mi nije ništa rekao, da bi mogla što zaključivati, a ja sebi već uobražavam da je nešto na stvari. A kad bi bilo? O, ne, ne! To sve nije moguće, nije...

17.

Pitala sam ujaka, a on mi je rekao, da je teže pregoriti prijatelja nego ljubavnika. Nisam mu vjerovala i odlučila sam prekinuti prijateljstvo s Ivanovićem.

Da je bilo ljeto, otišla bih bila u vrt ili na polje i radila čitavi dân. U tuzi obavljala sam najradije teške poslove, jer sam jakim tjelesnim umorom još uvijek postigla ravnovjesje umorne duše. No bila je zima.

Sjela sam uz prozor i šivala. Platno je u dugoj povlaci bilo prebačeno preko mojih koljena, a Miško se lukavo motao oko mojih nogu, dok nije iz košarice, što je stajala uz njih, izvukao čekrk sa koncem i kotrljao ga po podu, sav pomlađen. Mora da ga je vrlo dražesno kotrljao i ćuškao šapom, jer se ujak glasno smijao i radovao mačkovoj igri.

Miško je bio ujakov najugodniji drug, možda ugodniji od mene, jer ujak nije volio »žene« pa bi ga i moja vedrina rijetko više razdragala od mačkove igre. »Ne voliš više Miška«, spočitnuo mi je ujak, a ja ga zbilja već nekoliko dana nisam ni primjećivala...

Bože, da mi je znati, kako Feodor Ivanović podnosi moju šutnju? Mi smo oboje tako bezglavo srtali u naše prijateljstvo, i tako smo navikli na dopisivanje, da su nas i tri dana šutnje zabrinjivala.

Da li je pristojno ovako jednostavno bez ikakove izjave prekinuti? Bilo bi ipak u redu, da mu pišem, jer bi on još mogao ovdje da osvane. On, ovdje, kod nas? On, da dođe k nama, pa da sjedi ovdje u ovoj sobi s nama za jednim stolom? Možda mu se ja ne bih ni sviđala?

Bože, što se to samnom zbiva? Feodor Ivanović pisao mi je posve prijateljski, a ja se brinem,

bi li mu se sviđala, uobražavam si pače, da mu se već sviđam.

Moram mu pisati. On nikako ne smije da dođe ovamo.

Pisala sam mu:

»Dragi prijatelju!

Ne, ja se nisam smijala. Već nekoliko dana gorim od uzbuđenja. Ovo je uzbuđenje posljedica mojih boli i borbi.

Kličem od sreće čitajući u Vašem pismu, da sam se duboko usidrila u Vašoj duši, i plačem od nekog neizvjesnog straha. Ne bih znala reći česa se bojim i radi česa trpim ovih dana.

Nekoć, nema tomu dugo, bila sam vedra, — današ očajavam, a da ne znam radi česa. Borim se očajno i hrabro, da ne znam proti čemu, i čini mi se, da time griješim, jer je ono nepoznato svijetlo i sveto.

Uzdigla sam se duhom u nedogledne visine i sastala Sreću. Ona je stala i ljubeznim smiješkom, pružala mi Vas, Feodore Ivanoviću.

»Uzmi, budi jaka i sretna«, rekla je.

Pa kad sam pružila ruku, pojavio se Udes i demonski se grozio.

»Ovdje odlučujem ja!«

Što da činim?

Naše dopisivanje počelo je bez namjera, bez osnova, bez prave svrhe, a danas si posvećujemo mnogo od našeg vremena. Zauzeli smo međusobno važna mjesta u dušama. Namjerice nisam učinila ništa, čime bi htjela pobuditi u vama drugi osjećaj osim prijateljstva, no bojim se, da ste postali za me više nego prijatelj.

Zašto trpim?

Vi kao da ste usko srasli sa svim što me okru-

žuje, pa odričući se vas, odričem se čitave moje okoline, koja je toliko potrebna za moj mir, za moju sreću. Sve prijeti odlaskom. I smijeh, i sunce, i nada u proljeće...

Odluku prepuštam Vama, tek jedno mi obećajte, da bez moje dozvole nikad ne ćete tražiti zgodu, da se sastanemo«.

18.

Ovim sam tek pismom vidjela da je kod mene bilo već kasno, da je bilo svršeno. Nisam sama mogla da izustim: rastanimo se, pa sam u nadi, da ni on to ne će moći izreći, prepustila njemu, da odluči.

Ja nisam mogla. Mene je Ivanović previše privlačio. Za me bi to značilo poći u tminu. Zagrijala sam se za njega svom svojom dušom — to sam ovim mojim pismom spoznala i s tim je sudbina moja bila odlučena. Ništa me više ne bi odvratilo.

19.

Bio je zapao visok snijeg, pa nekoliko dana nismo dobili pošte. Čitavo je selo bilo kao izumrlo, a da se nisu mjestimice čuli glasovi i usklici seljaka, koji su velikim motkama kidali snijeg s niskih trošnih krovova, reklo bi se, da je u istinu bilo tako. Vjetar je gospodario čitavim krajem zatrpavajući marljivo sve puteve i jarke. Čitave sam sate stajala uz prozor i zažarenih obraza iščekivala listonošu, — no on nije dolazio.

Jedno jutro rekla sam: »Ujače, danas će doći!« — i nisam se prevarila.

Pismo je stiglo, a ja sam zaplakala najtoplije i najslađe, luđački slatke suze. O, kako su ubogi, kako siromašni oni, koji nisu ljubili!

Feodor Ivanović pisao mi je:

»Čitajući Vaš dragi list, sav se predajem toplini naših osjećaja. U duši mi je toplo i voljko, u grudima osjećam širinu radosti i ljepotu nečeg velikog i lijepog, nečeg, što ne smijem nazvati pravim imenom. Ne mogu se oteti osjećajima, koji zajedno s Vašima čine tako ugodnu i neizrecivo prijatnu toplinu.

Htio sam da budem mudrac, no jedan pogled na Vaše pismo, jedna pomisao na Vas — i val vrele krvi poplavi razum, savjest, obzire i mene sama. Vaš sam, Vaš, i nitko mi ove časove ne može oduzeti do li Vi!

Ne ćemo istraživati, tko je kriv ovome, što se među nama dogodilo; ta priroda ne poznaje krivce. Ona ima svoj nepokolebivi zakon, a mi smo preslabi, da mu se opremo. Ovo, što Vama dajem, nisam obećavao nikome, jer nisam ni znao, da to imam. Nisam ni pomišljao da će mi se nakon tolikih godina teške životne borbe vratiti vedri idealizam, odmor, utjeha, čežnja, nježnost i djetinja obijest. I svu tu dragocijenost vratila mi je zora i svitanje naše ljubavi.

Čemu se bojati, čemu srtati u mrak? Ja nebrojene časove sprovodim uz Vas, u Vašem duševnom svijetu, oni su sami Vaši i nitko Vam ih ne može uzeti. Koliko sam Vam zahvalan za sve, čim ste mi dokazali, da još nisam okorjeli sebičnjak, da u meni ima još veselja životu. Osjećam, kako mi nešto toplo probija ledenu koru života, osjećam erupciju svih zatomljenih osjećaja. Osjećam u sebi sve ono, što su geniji uzalud tražili, a mudraci uzalud obarali, osjećam duh, osjećam Boga.

Ne trebam Vas vidjeti, osjećam Vas kao nadah-

nuće, kao pjesmu, kao zvuk ugodan i blag. Sva su čovječja sjetila pregnula, da bi mogla to osjećati.

Eto Vam pišem kao dječak zaljubljen u maglu, i veselim se, što mogu biti dječakom. Znam da sjedite uz bolesnoga ujaka i šuteći strahujete, iščekivajući moju odluku. Eto ja sam odlučio«.

20.

Uzela sam kaput i kapu i izašla. Kud sam pošla? Ne znam.

Tek nekud, gdje još nisu hodale ljudske stope.

Moj! Moj! Feodor Ivanović je moj! Vaš sam Vaš, rekao je! Vaš! Vaš, Vaš! — klicala sam. Moj! Moj! — govorila sam uz jecaj, a suze radosnice kapale su niz moje obraze u snijeg i ostavljale u njemu staklene tragove.

Gle — ondje u klancu sanjkalo se troje djece! I susjedov Feđa je među njima.

»Oj Feđo, Feodore — — —!« — viknula sam. Ali, šta je to? Zar sam ja to zvala? Ja? Moj glas je posve promijenjen. Još ni jučer nije bio tako siguran, tako topao, tako zreo.

»Oj Feđa dođi, Feodore!« dozivala sam, a djeca su trkom trčala k meni.

Pa kad su bila već posve blizu, ja sam još uvijek klicala:

»Feđa, dođi, oj, dođi!«

Sjećam se, da sam se s djecom spuštala niz najstrmije puteve, da smo padali u snijeg, i opet se dizali, da smo se zatrpavali do pojasa u snijeg, da smo se igrali rata, i grudali se, dok nam teške kaplje znoja nisu probile na čelo, i da sam opet i opet namjerice ostavljala malog Feđu u dolini, i uspevši se na brijeg klicala:

»Feđa, dođi!«

Topli moj klicaj odbijao se mnogostruko od bregova i gubio se nad seoskim kućama polagano i tiho, milujući ih.

21.

Stigla sam kući osvježena, zagrijana, nestašna, pohrlila ujaku i stisnula mu srdačno ruku. On mi je pogledao u oči i znao je sve. Prvi put u životu uzvratio mi je stisak ruke. Toplina i mladost, što je strujila od mene, mora da je probila ledenu koru njegove duše.

»Dakle se i tebe taknulo ono veliko čuvstvo, što ljude čini bogovima i demonima, herojima i kukavicama, ono čuvstvo, što ljude uzvisuje do božanstva i vuče ih u kal i propast? Što piše? Šta je odlučio?«

»Odlučio je! On je moj! Ja sam potrebna, da pomladim njegov duh, da mu upriličim ponovno proljeće života, iz kojega će crpsti snagu. To je od danas jedina svrha mog života«.

»A poslije?«

»Kad poslije?«

»Onda kad mu ne budeš više izvor želja, izvor poleta i stvaralačke snage?

»Do toga ne će nikad doći. Ja ću ga vječno ljubiti. O ujače, ne kvari mi ove moje časove! Ta moja je ljubav tako žarka, da bi njenom vatrom čitave decenije mogla grijati čovječanstvo! Ne pitaj za onda! Svi mi znamo, da ćemo ostariti, pa zašto ipak ostajemo u životu, zašto gledamo, kako se polagano gasi u nama život? O ujače, da znaš, kakav je to topao ponos znati, da si nekog usrećila. Ovakovo proljeće još nikad nisam imala. Savit ću prvo cvijeće, što će ga zrake pramaljetnog sunca oži-

vjeti, prvo cvijeće, što je napajano pjevom slavulja i milovano pramaljetnim lahorom, savit ću ga u vijenac i njime ovjenčati njegovo čelo. Vidiš ujače, ja ga toliko ljubim, da bi na jednu njegovu riječ ostavila sve vas. Tolika je moja vjera u njega. On posve dobro osjeća snagu moje ljubavi; zato je i toliko sretan«.

»Ti zaboravljaš, da ste oboje od krvi i od mesa«.

22.

O ne, mi nismo zaboravili! Kad su konačno bile pale sve negve, kad smo jasno pogledali jedno drugome u oči i znali, da nemamo ništa da tajimo, onda smo počeli, da zapitkujemo o našoj vanjštini.

Izmijenili smo slike i oboje se ugodno iznenadili. Feodor Ivanović bio je visok, više mršav nego vitak, sjajne crne kose, plavih pronicavih, rek' bi lukavih očiju. Nos jak, čelo visoko i blago. Tragovi, što ih je borba životna ostavila na njegovu licu, sve to kao da se smirivalo na lijepom njegovom, spokojnom čelu. Bila sam posve zadovoljna. Promatrala sam ga neprekidno, pritiskala na srce, kao dijete davno željenu igračku. A on?

Primivši moju sliku pisao je:

»Vaša slika načinila je na me dubok dojam. Mjesto tvrdih ustaljenih crta iskusne žene u tamnom odijelu s muškim ovratnikom i manšetama, ošišanom kosom i šiljatim bokovima, mjesto slike kakove odlučne pobornice za ženska prava, ja eto držim u ruci sliku s mekim i blagim licem, djetinja izraza. Kad naglo pogledam tu sliku, preleti preko nje laka sjena pečali, no oči izrazuju živ temperamenat i sanjarsku ćud, koja podsjeća na rusku dušu. O, što sam Vam zahvalan, da ste uza svu svoju emancipaciju ostala potpuna žena«.

Time je proljeće naše ljubavi bilo dovršeno. Sve lijepe ideje, sva mudrovanja, polagano su nestajala i blijedila iz našeg dopisivanja, a mi smo, kao svi zaljubljenici, počeli da se bavimo samo našom ljubavi, i nama samima. Naši listovi odisali su najvećom srećom, što ju je ikad ljudsko srce moglo da osjeti. Bar smo sebi utvarali, da još nitko nije tako ljubio kao mi.

Sve one stepenice, kojima se ljubavnici uspinju cilju, mi smo proživjeli u dušama, u pismima. Prvi stisak ruke, prvi zaljubljeni smiješak, prvi podražujući dodir kose, prvi poljubac, prvi zagrljaj. Sve je bilo srdačno i toplo. Bilo je onog dražesnog zadirkivanja s njegove strane, one izazovne ženske koketerije s moje strane, i onog postepenog nestajanja stidljivosti, kako se među ljubavnicima događa.

Sjećam se jedne takove zgode. Feodor Ivanović pisao mi je:

»Jedne lijepe večeri prenio sam se kao obično duhom u tvoje seoce, da se s Tobom, ljubljena porazgovorim. Nisam Te našao u blagovaonici s ujakom i s Katom, pa sam se zabrinuto povukao. Otišao sam u vrt i opazio u Tvojoj sobici otvorene, rasvijetljene prozore. I već sam htio da te zovnem, no u posljednji trenutak učinilo mi se zgodnije, da otpuhnem zastore i da Te prestrašim, kako bi mislila, da je pokojni vaš načelnik ustao iz mrtvih. Naduo sam obraze kao pun mjesec, zastor se od bijela šifona zanjihao, a ja sam vidio — — —, znaš što sam vidio? Vidio sam Te, Dušenko moja, kako se spremaš u postelju. U dugoj batistanoj košulji. Vidio sam ti rupice nad laktovima. Zar nisi osjetila, da Te gledam? Mora da si osjetila, jer si

se naglo zavukla pod jorgan kao mišić, i u toj mišjoj poziciji sanjarila.

Je li da si mislila o meni?«

23.

Svrha je bila postignuta. Primivši to pismo vrlo sam se zastidila, krv mi je udarila u lice; bila sam vrlo uzbuđena. Dvije tri večeri polazila sam u mraku u krevet. Pa ipak zbog te njegove slobode nije trpila naša ljubav, naprotiv: ja kao da sam ga još jače zavoljela.

Naša se ljubav sve više i više pretvarala u ljubav žene i muža, što je konačno bilo i posve naravno. Često smo bili prava djeca. Mjerili smo se centimetrom, vagali, i slali o tom izvještaje.

Kad mi je Feodor Ivanović poslao mjeru svoje visine, narisala sam ga kredom na vratima, stala tik uz njega i rekla:

»Gledaj ujače, pristajem li dobro uz Feodora Ivanovića?«

Ujak se od srca nasmijao i rekao, da bi po njegovu ukusu morala biti malo manja. Ujak nije volio visokih žena.

24.

Otkako sam ljubila Feodora Ivanovića, moga Feđu, ujak se mnogo promijenio. Govorio je i sad malo, no počeo je da me uvažuje. Kad bi došli njegovi stari znanci, nisam se smjela povući, već sam morala ostati s njima u razgovoru. Osjećala sam, da me je ljubav činila sigurnijom, zrelijom, a to je isto morao opažati i ujak, jer je često ušutio, prepustivši vođenje razgovora meni, i do polovice zaklopljenih očiju prisluškivao, kao da hvata ugodnu jeku. Bila sam ponosna na ovo tiho priznanje moje

zrelosti, i to me je priznanje hrabrilo i činilo još sigurnijom. Ujak me je od tad držao ženom.

Feodor Ivanović održao je svoje obećanje i uza svu svoju čežnju nije me posjetio, niti sam ga ja umolila, da dođe. Mi smo u duhu već davno bili ljubavnici. Prve naše poljupce pritiskali smo na hladne slike, grlili se u mašti, i odmarali međusobno na grudima. Bili smo toliko sretni, i nijedan se nije usudio, da pomuti ovu sreću. Nismo pitali, šta će biti, već smo srkali iz pehara sadašnjosti. Znali smo, da će ovomu omamljivanju skoro biti kraj, jer dugo ovako ne će moći da ostane.

Jednoč sam napisala Ivanoviću: »Ja sam Ti prva rekla svoju ljubav, pa si je primio možda samo iz kavalirštine«.

Ovo ga se duboko kosnulo, pa mi je odgovorio:

»Možda ipak imaš pravo, da moja ljubav nije ono, što Ti tražiš i zaslužuješ. Na to dosad nisam mislio. Moji osjećaji tako su uzvišeni i tako me zaokupiše, da ne znam, je li taj osjećaj u istinu ljubav ili je nesvijesno željkovanje Tvoje mladosti i Tvoje svježine.

Tvoja nabačena sumnja rodila je i u meni sumnju, koja me sve jače muči. Jednoga sam sebi svjestan: Tvoju ljubav nisam primio iz učtivosti, kako Ti kažeš, jer to bi bilo ružno. Ne, ona se stopila i našla s mojim osjećajima bez moga znanja i bez moje volje. Muči me sumnja, nije li moje ćeretanje perje, kojim se u ptica šepire mužjaci pred ženkima, da ih predobiju.

25.

Nisam mogla podnijeti, da Feodor Ivanović zbog mene trpi. Zbog jedne moje nepromišljene rečenice. Mučila ga sumnja, opterećivao sebi savjest, trpio

je zbog mene; bila je dakle moja dužnost, da sve ovo popravim, da rukom iskrene i tople žene pogladim njegovo čelo i razvedrim ga.

Kako?

Treba da zbacim sva glupa i licumjerna društvena pravila i progovorim istinu, i to sada, u tom času.

»Ne, dragi Feda, nije mi teška istina, koju mi govoriš, već mi je teško to, što si dopustio, da sumnja prevlada Tobom.

Čuj! Ja to i hoću, ja hoću da uz moj duh želiš i mene, ženu — jer ja i Tebe isto tako želim.

Posve sam uvjerena da je našu ljubav pobudio samo duševni sklad, a da bih se mogla zabrinuti radi toga što željkuješ moju mladost. Našu su ljubav rodile duše a ne ćutila, za to se ne straši nepotrebnim utvarama, jer će ono neizbježivo doći, i eto došlo je bez naše volje. U meni je silna moć ljubavi, moji su osjećaji tako uzvišeni i tako čisti, usprkos toga, što su spojeni željom za ćutilnom nasladom. Nek naša ljubav ne bude samo miomiris svibanjskog predvečerja, već i gozba u cvatućem vrtu. Ja hoću da takova bude.

Ja ne ću ljubav punu samozataje, pregaranja i tajnovitosti, jer ona naliči glodanju kosti. To mene nije dostojno.

Zar tebe da ljubim uvijek ovako u duši, ovako uobraziljom, a poljupce zar da primim od drugoga, da okaljam tijelo lažju, da okaljam uspomenu na Tebe, da onog drugog varam, misleći na Tebe? Odbaci sumnju, ne bacaj pogrda na našu ljubav, jer tko će da Ti to oprosti?«

26.

Držim da više od ovoga nisam mogla da dadem.

»Posve sam smiren« — pisao je Ivanović, »i kao da se vraćaju dani našeg prijateljstva i prvi dani dani naše ljubavi. Ti si toliko dobra, poštena i požrtvovna, u Tebe je tolika čistoća, da ćeš svojom toplom dušom pročistiti moje nesnosno obzorje.

Mnogo sam se borio protiv vlastite prirode, protiv vlastite mladosti, koja je sve više žudila Tvoje svilene kose, Tvoje oči, Tvojih milovanja, Tvoje strasti, krvi i vatre. Utvarao sam sebi, da griješim, što srčem drhtaje Tvoje mladosti, ove najveličanstvenije prirodne pojave. Bojao sam se, da me ne ćeš razumjeti, jer i sam mrzim koketiranje izmoždenih kavalira po ulicama, mrzim flirt, mrzim pokvarenost ljudi.

Čim si mi rekla, da ti moje čeznuće za Tobom svom i cijelom nije odvratno, navro mi je vrući val u glavu i ja sam konačno osjetio veliku i neograničenu Tvoju ljubav za mene. Sad sam miran, spokojan i sretan, — sretan što sam se ogledao u tvojoj duši. Ovaj mi je čas svejedno, hoćemo li se ikad vidjeti ili ne, jer si mi svojom ležernom, iskrenom i otmjenom gestom dala sve i posljednje najuzvišenije, što žena može dati mužu, kojega neograničeno ljubi, i kojemu isto toliko vjeruje.«

DRUGI DIO.

1.

U takovu dopisivanju zateko nas proješe, ljepše i toplije od ikojega za čitavog mog života.

Vidjeli smo, da najvatrenije riječi ovako na papiru nedostaju. Bivali smo dnevno nemirniji, pa je prijetilo, da jednog dana postanemo smiješni.

Sredinom travnja ugovorili smo sastanak.

Imali smo se dakle prviput vidjeti. Bili smo oboje silno nestrpljivi. Nismo spavali, čitave smo noći pisali pisma, brojili sate i časove. Posljednjih smo dana dnevno brzojavljali, a najposljednja tri dana nisu nam ni brzojavi dostajali, pa smo umuknuli, umorni od samih priprava.

Zadnji dan pred odlaskom nisam mnogo mislila o Feodoru Ivanoviću. Više sam se bavila ujakom, jer mi je nakon nekoliko godina bilo prvi put, što ga ostavljam sama. Bila je večer prije moga putovanja. Ujak je znao, što sutra ima da se dogodi i često je kradimice pogledavao k meni u nekom očekivanju. Otkako sam ljubila, ujak i ja izmijenili smo uloge. On je počeo da me uvažuje, a ja sam preuzela ulogu odlučivanja.

Kad je Kata iza večere bila zaboravljena u kuhinji, prišla sam ujaku:

»Ujače, ti znaš, da ja sutra putujem. Nitko osim tebe ne zna za moju ljubav, jer me nitko ne bi ra-

zumio. Ti si moj jedini prijatelj, pa te molim, da mi stisneš ruku pred odlazak.«

I tad me je ujak prvi puta mučke poljubio u čelo.

»Zar mi nemaš ništa reći, ujače?«

»Nisam žena, da ti dajem savjete; tek sam te htio pitati, imaš li novaca? Ma kolika bila tvoja ljubav, baš radi njene svetosti, ne živi nikad ni jedan sat o trošku svoga ljubavnika«.

»Hvala ti, ujače!« rekla sam i povukla se u svoju sobu. Novaca sam imala, jer se u našem kućanstvu dala uvijek uštediti koja svota za izvanredne potrebe.

Dakle sutra! — Sutra treba da upoznam Feodora Ivanovića. Da čujem njegov glas, da gledam njegove kretnje, njegov smijeh, njegov hod. Sutra treba da osjetim njegov dah, njegov dodir, njegovu toplinu, njegov zagrljaj. Imam li dosta snage za sve to? Nije li moja ljubav snaga svih mojih snaga i temelj svih mojih radosti? Nije li Feodor Ivanović najsvjetlija točka na obzorju mog života? Pa zašto da nemam snage pogledati u to svijetlo?

Sutra imam da okusim slast svih slasti, da primim prvi cjelov u životu. Koljena mi klecaju, krv mi navaljuje u glavu, bacim se na postelju na kojoj sam nebrojene sate sanjarila o — njemu.

Ležala sam dugo opraštajući se sa svime naokolo mene. Smirila sam se, obuzeo me neiskazano ljubak osjećaj. Milovala sam jastuke, na kojima sam plakala suze radosnice, kad mi je Feodor Ivanović rekao svoju ljubav. One su kao blagotvorna rosa posvećivale moje osjećaje.

Divni su, objesni i vedri bili časovi naše duševne zajednice. Osjećala sam njihovu ljepotu i znala njihov udes. Možda ćemo, Feđa i ja, imati

u životu jošte ljepših i toplijih časova od ovih, no ovakovih više nikada. Sve sam ja to dobro znala. Znala sam, što ćemo nas dvoje sutra žrtvovati u hramu ljubavi, i veselila se, što oboje sretni, oboje mladi, oboje zdravi prinosimo božici ljubavi ovako čistu žrtvu.

2.

Pol sata udaljeno od grada ležalo je uz državnu cestu imanje Feodora Ivanovića. Nekoć se to moglo nazvati imanjem, no različne prilike pa borba za opstanak, prisilila je Ivanovića, da prodaje jedan komad zemljišta za drugim. Rastanak s livadama i oranicama nije mu bio težak jer se i onako nije bavio poljoprivredom. Zadržao je samo komad vrta, te livadu i kuću, što je stajala na podnožju visoke gore, koja je svojim obroncima obuhvaćala južnu, zapadnu i sjevero-zapadnu stranu doline, što se pružila daleko prema istoku. U njoj se vedro raširio grad sa svojim dugim i širokim ulicama.

Majka Feodora Ivanovića nije ljubila grad. Na njenu želju bila je sazidana ova kuća, iz koje se nije preselila do smrti. U ovoj se kući rodio Fedor Ivanović, u njoj sproveo svoje djetinjstvo, dok ga kao dvanajst-godišnjeg dječaka, iza smrti njegove majke, nisu poslali u grad na nauke, gdje je on i tada još stanovao. U svoju rodnu kuću vraćao se samo, kad ga je gradska buka i vreva izmučila, i kad je zaželio nesmetane samoće.

Kuća nije bila velika. Pročelje gledalo je na istok i obuhvaćalo tri sobe. Pred srednjom izbočila se malena terasa, nad kojom su stupovi držali crveni krov, dok je ograda bila obrasla bršljanom. Sredinom kuće prolazio je ravan hodnik a zapadni dio obuhvaćao je gostinjsku sobu i nuzgredne prostorije. Na južnoj strani kuće bio je ulaz na tri stube, a tri koračaja od njih uzdigle se ponosno tri omorike, ispod kojih je izvirao potočić i glasnim mrmorom, bučkajući sklizao se kao hladna svjetlucava zmija niz obronak, dok se nije izgubio u jarku uz prašnu državnu cestu.

Prazne, mrtve gospodarske zgrade stajale su na zapadnoj strani, iza kuće Feodor Ivanović kanio je ovamo da se posve povrati pod starost. On je silno ljubio ovaj osamljeni dom, to je bila velika njegova svetinja.

Proljeće je granulo ranije i toplije nego ikada. Drveće je bilo posve prolistalo, glog procvao, a livade se okitile cvijećem. Sunčeve zrake grijale su zrak, a on je titrao, miješao se, kao da bi htio da odoli uplivu izvora najveće moći. Tu i tamo pojavio se roj mušica. U zraku bilo je nešto novo, nešto preporođeno i čisto, nešto što se Feodoru Ivanoviću činilo kao njegova ljubav. Ovo titranje u zraku kao da su bile prve borbe njegove ljubavi, koja se poslije duboko rasplamsalom vatrom tako silno razgrijala, baš kao zrak o podne, kad sunce stoji najviše.

Ove je godine jače osjećao proljeće nego inače, a ipak je njegovo raspoloženje bilo nestalno. Osjećao je u sebi čitavi kaos misli i osjećaja.

Sve mi je to on pisao i opisao, a prije no što sam otputovala primila sam još ovo pismo:

»Pitaš me, veselim li se našem sastanku? Ne znam, što da Ti kažem. Pred dva tjedna veselio sam se kao dijete, što se sprema baki u goste, pred tjedan dana sam se veselio kao gimnazijalac prvom ljubavnom sastanku, a sada, što je naš sastanak bliži, to moja prpošnost sve više nestaje, a ja postajem silno ozbiljan, postajem onaj običajni ja.

Danas je opet krasan sunčani dan, pa mi je toplo u duši i osjećam potpunu slobodu. Je li, ljubljena, kako je divno biti slobodan! Kako je divno znati prezreti ružno licumjerstvo i osjećati da si čist i dostojan sreće, kojoj ideš u susret. Da znaš, kako Te čekam čista i puna srca! Nakon tog sastanka srediti će se naš odnos, bit ćemo mirniji, naše dopisivanje možda rede, no jednako toplo, možda i toplije.

Prije nego se sastanemo, hoću da Te upozorim da sam ja neka vrst čudakovića, bar me takovim drže, pa se bojim da Ti moje vladanje ne razbije iluzije. Dogodi li se, da svojim vladanjem nehotice raskinem ružičasto velo Tvojih sanja, o jednom Te uvjeravam: Ti zauzimaš kod mene najtoplije i najintimnije mjesto. O svemu ostalom usmeno. Kako je nevjerojatna riječ ovo, usmeno! I ja pravo ne vjerujem, dok Te ne privinem u zagrljaj, dok ne nasloniš svoju glavu na moju grud, i ondje sama pročitaš sve, što za Te osjećam.«

3.

Na Veliku Subotu u večer stigla sam na gradsku stanicu i najmila kočiju, da me odveze Feodoru Ivanoviću. Bilo je dogovoreno, da me dočeka kod kuće.

Cesta je bila dobra, kamenom građena, pa je u večernjoj tišini jasno odjekivao topot konjskih kopita. Prestizavali smo usput omanje hrpe seljaka, koji su se vraćali s Uskrsnuća. Starije žene u tamnoj nošnji onoga kraja, mlade s košarama punima blagoslovljene Uskrsnice, a muškarci razgovarajući o dnevnim događajima. Mlađarija hitra, bila je već odavna kod kuće u dogovoru, gdje će biti najzgodnije paliti uskrsni krijes.

Zajedno s mrakom spuštalo se nešto svečano nad čitavu okolicu i ganulo me.

Još jedan zavoj i ja sam ugledala na obronku brijega dva rasvijetljena prozora, a južno od njih obris triju visokih omorika, koje su kao mrki ali vjerni stražari čuvali prag doma Feodora Ivanovića.

Kad je kočija s kamene ceste, preko drvenog mosta, zakrenula kolnim putem uz brbljavi potočić, i počela da se uspinje prama domu Feodora Ivanovića,otvoriše se vrata rasvijetljena hodnika, a na pragu se pojavila silhueta visoke, vitke, malo pognute njegove pojave.

Nisam nikad u životu doživjela vanredniji doživljaj, da me ne bi obuzele mnoge misli, i mnogi osjećaji, no u tom času bila sam posve mirna. Nisam ni zadrhtala. Činilo mi se, da se vraćam prijatelju, mužu, kojega poznam već odavna. Čitav moj život kao da je bio samo priprava za ovaj čas, koji sad proživljavam, za ovoga muža, kojemu sada dolazim, kojega sam konačno ipak našla, s kojim me je spojila neodoljiva moć prirode, što spaja dva spolno različita bića. Sva moja nježnost, sva moja radost nad životom, bili su cvijeće, kojim sam htjela da okrunim njegovo čelo — čelo svog muža.

Kad je kočija stala uz kuću, Feodor Ivanović stajao je još uvijek na pragu ulaza. Skočila sam iz kočije, odlučno prišla ovoj visokoj pojavi, kojoj nisam vidjela lica, i pružila joj ruku.

»Dobar večer!« rekla sam glasno, a on mi je šutećki uzvratio stisak ruke. Ovako se ne pozdravljaju ni supruzi nakon deset godina braka, a ipak je njegov tihi stisak ruke rekao više nego stotinu zagrljaja.

Dok je preuzeo od kočijaša moju prtljagu, ušla

sam u idilični njegov dom. Ušla sam tako slobodno, kao da sam se ovdje rodila, kao da sam ovdje odrasla, kao da je to već davno moje. Na pisaćem stolu u prvoj sobi stajala je niska svjetiljka i prijatno rasvijetljivala skromni, ali simpatični namještaj. Uz krevet, ormar, stol sa stolcima, otoman i ormar za knjige, najjače se isticao starinski pisaći stol, krcat knjigama, globusima, tintama, bilježnicama, novinama i rječnicima. Jedna znanstvena zbrka, koja u ljudskom mozgu rađa tako divnim plodom.

Stijene posve glatke, samo nad pisaćim stolom visi slika Ivanovićeva djeda. Prozori zavješeni bijelim zastorima od batista, i obrubljeni uskim kačkanim čipkama. Sve je prijatno, jednostavno bez ukrasa, bez nastojanja da se čini ljepše nego što jest.

»Dakle si stigla!« rekao je Feodor Ivanović i uhvativši me za ruke odveo me do svijetiljke.

Glas mu je bio ugodan, nizak i jak. Pošla sam za njim bez riječi, a onda podigla veđe i pogledala mu prvi put u oči.

Bilo mi je toplo, bilo mi je drago, bilo mi je lijepo, no bilo mi je i nevjerojatno. To je dakle muž, kojemu ja tako pripadam? — Jest, to je bio on, kome je pripadala sva moja duša, svaki kucaj mog srca, sva raskoš mojih osjećaja; to je bio on, koji je u meni pobudio Božanstvo, on koji mi je stvorio nov prekrasan svijet — svijet sreće, svijet istine.

Šutila sam. Feodor Ivanović držao me za ruke, a onda, kad je vidio, da ništa ne govorim, rekao uz smiješak:

»Odloži i nemoj misliti da si došla u svratište, gdje treba napisati prijavnu ceduljju. Kod mene nema radoznalih sobarica, koje bi razbijale glavu, da

li je gospodin, što je s tobom prispio tvoj, zakonom potvrđen muž. Budi kao kod kuće! Evo ti predajem ovu sobu. To je od danas tvoja, a ona pokrajnja je moja. Ovdje si ti domaćica, a ondje ja gospodar. Ako se slučajno zaželimo, moći ćemo se i pohađati. Što veliš na to?«

»Velim, da si trebao objesiti raspored satova, u kojima primaš«.

»Ako se ogriješiš o kućni red, ja ću te već opomenuti«.

»Bilo bi najbolje, da načinimo pismeni ugovor«.

»To si morala prije reći, dok je kočijaš još ovdje bio. Sad nam ne bi imao tko da svjedoči, osim mjeseca, ili onoga mog djeda tamo u okviru!«

Odlažući ogrtač i šešir gledala sam portrait. Feodor Ivanović bio je mnogo sličan svom djedu.

»Sličan si mu — — —«

»Samo fizionomijom. On je bio dobričina, a ja nisam«.

»Zar ti da nisi dobar?« pitala sam i sjela na otoman uz pisaći stol.

»Nisam dobričina, i ne želim da to budem«.

Feodor Ivanović govorio je posve ozbiljno, makar da je bio počeo u šaljivom tonu. Opet sam šutila.

»Gospođica dopušta, da sjednem uz nju?« pitao je opet s prijaznim smješkom, i sjeo uz mene.

Prisluškivala sam pažljivo zvuku njegova glasa, motrila njegovo lice kad je govorio, gledala mu u oči tako pitajući, kao dijete, koje nešto ne razumije i pita majku; zašto, kako i otkud to?

On je opazio moja pitanja i snuždio se, uznemirio.

»Zašto me gledaš kao kakova krivca?«

Njegov je glas zadrhtao. — Zar ga ja optužu-

jem? Ne, ja to nisam činila. Čini mi se da sam bila nestrpljiva, no nepovjerljiva nipošto. Danas znam, da sam bila nestrpljiva, da nam je obojici bilo tjeskobno, jer smo iščekivali nešta, o čemu ni jedan nije htio da progovori.

Njegovo je pitanje bilo tako bolno, a ja sam svojim držanjem prouzročila tu bol. To ne smije da bude. Zašto da ogorčujem prve naše časove, kojima smo se toliko veselili?

Uzdignuvši ruke privukla sam k sebi dragu njegovu glavu i pritisnula dugi cjelov na njegovu kosu.

»Feđa moj, ja te toliko volim — — —«

Dalje nisam mogla da govorim, jer sam onim mahom osjetila cjelove po obrazima, očima i usnama, od kojih se nije mogao da otkine.

Time je bilo sve zaboravljeno, sve oprošteno. Bili smo oboje preozbiljni da pravimo uvode kao u romanima, a opet nismo znali, kako da se vladamo, da dođe do pravoga zbliženja, koje smo oboje toliko željeli. Pa kad smo nakon ovih poljubaca pogledali jedno drugome u oči, bili su naši pogledi bistriji, a smiješak vedar kao sunčano jutro.

»Volim te, volim, mili moj — — —«

»Kako ne bi volila ovako zgodna momka? Može li se njega ne voliti?«

Feodor Ivanović više je volio šalu nego sentimentalnost.

»Vidi ti njega, kako je uobražen« rekla sam privinuvši se uz njega.

»Glavno da nisam razočaran, je li, mačkice moja lijepa?«

Kako bi opisala svoju radost nad tim, što je Feodor Ivanović bio samnom zadovoljan! Onu sam večer zaželila, da sam najljepša žena ovog svijeta,

kako bi mu pružila što veći užitak. To sam mu i rekla, jer sam mu uvijek rekla sve, što sam mislila.

»Pa ti to za me i jesi! Tvoja je čistoća tako jaka i svijetla, da bi ljudi oslijepili od nje, kad bi se dala izraziti u zrakama, rekao je Feodor Ivanović privinuv moju glavu na svoju grud i spuštenih veđa gladio je glatkim svojim i toplim rukama moju kosu, čelo, oči, obrve, obraze, uha, usta, bradu i vrat.

Kad sam, naslonjena na njegovo srce gledala, kako me miluje, kako me miluje zaklopljenim očima, izrazom velike i tihe sreće na licu, učinio mi se kao slijepac, kome su dali u ruke dragocjen predmet, a on opipom hoće da se uvjeri, je li zbilja tako dragocjen, kako su mu rekli.

»Mili!«

A on je samo polagano podigao veđe da ih opet spusti, kad su nam se usta našla opet i opet u dugom cjelovu...

4.

Trebao je misiti i na večeru. Bila sam još u putnoj haljini. Feodor Ivanović mi ponudi, da se preodjenem, a ja sam se našla u neprilici.

On je opazio moju zabunu i odlazeći u pokrajnju sobu zadirkivao me:

»Nemoj zaboraviti, da sam te ja već vidio. Onu večer, kad sam otpuhnuo zastore s prozora tvoje sobice. Sjećaš li se?«

»Sjećam se nekog neotesanca. Nemoj da i tebe tako nazovem«.

»O molim, ja se povlačim, ako ti je milije, da poput farizeja gledam kroz ključanicu!« — nastavio je obješenjački.

»Feodore Ivanoviću«, rekla sam i pružila mu ruke, »ostani ovdje. Nisam li ja došla tebi?«

On me je na te riječi čvrsto zagrlio:

»Jesi ti moje junačko čedo, jesi« — i otišao u kuhinju.

Kad sam navukla široku kućnu haljinu, vratio se on iz kuhinje sa samovarom i posudem. Stavila sam tanjure i jestvine, što ih je dao prirediti za večeru. Feodor Ivanović zapalio je fitilj na samovaru, pa kad je ovaj živahno zabuktao plavkastim plamenom, sjeo je uza stol. Osjećala sam, da me gleda.

»Je si zadovoljan samnom?«

»Nisam«.

»Zašto ne?«

»Previše si mlada, a da bi održao onaj mir, u koji sam toliko vjerovao«.

Uz večeru nismo mnogo govorili, a iza večere sjeli smo na sofu, a Feđa je počeo da priča o svojim roditeljima. Ova soba ovdje bila je soba njegova oca, a ona pokrajnja — soba njegove majke.

»Moja mati bila je tiha, na izgled tvrde hladne naravi. Nikad nikome nije nježnostima pokazivala svoju sklonost. Otac nije bio sretan, jer je nije razumijevao. Misleći da ga ne ljubi, spočitavao joj je nevjeru, na što je ona dala sagraditi ovdje kuću i u njoj odijeljeno od ljudi živila. Da ju je otac razumio....«

»Ti Feđa, imaš njenu narav, no ja ću te razumjeti...«

»To ćemo tek vidjeti!«

»Hoću, hoću. Je li, da ćeš me uvijek ljubiti? Reci mi. Ja ću te ljubiti, dok živim, pa i poslije, pa i onda, ako me ostaviš...«

»Nemoj me milena siliti, da ti uzvraćam frazama

i uvjeravanjem. Tko može da odredi rok svojim osjećajima?«

»Zar ti ne vjeruješ u vječnu ljubav? Vidiš, ja posve jasno osjećam, da ova snaga, što je obuzela moju dušu, ne može da bude samo za danas, za sutra. Ona je za čitava stoljeća. I ponovno kad se rodim, opet ću je osjećati, opet ću te tražiti i znam da ću te opet naći, mili moj! — I učenici Isusovi vjerovali su u Njegovo uskrsnuće u Njegovu moć. Ta kako ne bi uskrsnuo Onaj, koji je tolike uskrisivao! Nije moguće da On ostane u grobu, ma kako ga duboko pokopali. Kako se ne bi vratila duša Onoga, koji je sam tako čvrsto vjerovao u njeno uskrsnuće? Pa kad je Petar, isti onaj Petar, koji ga je izdao, pun vjere i ljubavi kliknuo: »Moram ga vidjeti, ne mogu bez Njega da živim!« — u isti je čas rukom zasjenio oči, jer se u tmini digao jaki stup svjetla, iz kojega se smiješilo milo Njegovo lice, lice Kristovo.

Vidiš, Feđa, tako sam i ja rekla:

»On mora doći« — i došao si! Pa ako mi odeš, ja ću opet moliti i vjerovati, kao što je Petar vjerovao, a ti ćeš opet doći«.

Vani je bila krasna proljetna noć. Svečana uskrsna noć.

Samovar je davno utihnuo, tek je u kuhinji pod štednjakom cvrčao cvrčak, a iz daljine čuo se lavež pasa.

Ležala sam u naručaju Feodora Ivanovića.

»I makar šta se dogodilo, ti mi ne ćeš ništa spočitavati?«

»Nisam li ja već davno tvoja? Zar se ne ljubimo?«

Feodor Ivanović zaklopio je oči, milovao me i

ljubio, a onda me naglo spustio na sofu, otišao u pokrajnju sobu i nije se više vratio.

5.

Razumjela sam njegovu borbu, a danas je poštujem više nego ikada. Ponavljam, da sam razumjela borbu Feodora Ivanovića, a ipak me bolilo, što je posumnjao u mene. On se boji, da bih ga ja poslije optužila.

On se bori i trpi.

Čujem njegove korake u pokrajnjoj sobi. Otišao je do vratiju, što vode na terasu, otvorio ih, izašao, opet se vratio, otvorio prozor i odmah ga opet zatvorio. Što da činim? Da pođem za njim? Ne! On želi da ostanemo odijeljeni, jer inače ne bi otišao. On to želi radi mene. Kako je obziran! Koliko ga volim baš zato, što je takav. No, ipak, zašto je otišao ovako bez jedne riječi?

Zar je drukčije i mogao?

Da je rekao samo jednu riječ, on znade, da bi ga molila, neka ne odlazi. Ipak me nije trebao ostaviti tako samu.

Zašto sam takova? Zar ga nisam vidjela, zar ga nisam milovala, zar ga nisam ljubila i slušala kucaj njegova srca? O, a ipak mi je tako nesnosno, najradije bih zaplakala... Utisnula sam lice u jastuk na sofi, a kad sam ga nakon nekog vremena digla, bila je u pokrajnjoj sobi tišina. Samo se od vremena do vremena čulo, kako Ivanović pali cigaretu za cigaretom. Mora da je legao.

Legla sam i ja. Moralo je biti oko pol noći, kad me je svladao umor, te sam zaspala šapćući: Mili moj Feda, mili!

6.

Kad sam se probudila, dopiralo je u sobu prvo svitanje.

Cvrčak je već davno utihnuo, tek je pucketalo u gredama na tavanicama. Svako jutro, otkako ljubim Feodora Ivanovića, budila sam se u cik zore, uobraziljom se prenijela k njemu, privijala se uz njegovu grud i pričala mu dugo, dugo bez riječi.

A danas?

Ta on je ovdje! Tako blizu, posve blizu! Dijele nas samo jedna vrata. Zar opet da plačem suze čežnje, zar opet uzalud da pružam ruke kao za maglom, koju ne mogu da dohvatim?

Ustala sam, tiho prišla vratima njegove sobe i oprezno ih otvorila.

Uz lijevi zid sobe stajala je postelja, pokrivena ljubičastim pokrivačem, pod kojim se pružilo vitko tijelo Feodora Ivanovića. Na velikim bijelim jastucima počivala je njegova glava, a kosa mu je neuredno padala po čelu koje je uvijek bilo sjajno i sklisko poput zmijine kože. Disao je posve pravilno, i činilo se, da je tek pred koji čas usnuo.

Bosa, u dugoj noćnoj košulji stajala sam tik uz postelju i dubokim pogledom obuhvatila lik ovog muža, koga sam toliko ljubila. Moj ga je prodirući pogled morao probuditi.

Polagano je podigao vjeđe, kao da se blaga ruka dotakla njegova čela.

»Šta? Mila, ti? O, ti si, Mila, ti moja...!« pružio je obje tople svoje ruke i privukao me na svoju grud.

I tad sam se privinula uz njega, i riječi su tonule u cjelovu, cjelov u smješku, smješak u zagrljaju, zagrljaj u dubokom pogledu. I opet cjelov, i opet beskonačno milovanje prekidano prigušenim

klicajima, valom slatkih nejasnih glasova, sličnih prigušenom riku zvijeri i požudnom srkanju dojenčeta na majčinoj sisi.

A u daljini su zvonila uskrsna zvona.

6.

Sunce je bilo već visoko odskočilo, kad smo izašli iz kuće.

Prama istoku pukla je dolina, u kojoj su među krošnjama drveća virili krovovi i dimnjaci kuća, i visoki toranj crkve. Između grada, pa do ovih bregova, gdje se na obroncima nalazila kuća Feodora Ivanovića, prostirale se same livade, sjenokoše, podalje i voćnjaci i pašnjaci obrašteni papratima, kratkom travom i cvijećem. Sve je bilo tiho, sve kao da je pošlo k službi božjoj, onamo u grad, otkuda je dolazio neki prigušeni svečani žamor, popraćen zvonjavom uskrsnih zvona; samo su ptice nastavljale svoja dozivanja i udvaranja, jer one ne poznaju svetka. Živući uvijek u istini, svaki im je sunčani dan svetkovina. Tu i tamo letio je koji šareni leptir ili zazujala pčela. U travi dolje trčalo je i puzalo hiljadu kukaca, i kad bi im se putevi križali, iznenađeno bi stali, opipali se ticalima, a onda ugnuvši se nastavili svoj put vječitom žurbom. Svima se žurilo: svi ovi sitni stvorovi kao da su znali, kako je proljeće kratko.

Stupivši na prag našeg doma udahnula sam dubokim dahom svježi zrak ovog divnog dana, i maknuvši rukama, kao da ću poletiti, potrčala sam niz potočić.

»Stigni me, Feodore Ivanoviću!«

»Stići ću te«, viknuo je i potrčao za mnom.

»Ne ćeš!«

Potrčala sam još jače prema malenom drvenom

mostu, koji je vodio na državnu cestu. Opazivši, da će me Feodor Ivanović naskoro stići, skoknula sam na stranu kao zec i bacila se na travu. U isti mah se pružio i on uza me.

»To ne vrijedi«, prosvjedovala sam, »to ne vrijedi. Lako si me stigao, kad nisam dalje trčala. Ne vrijedi!...«

»A vrijedi li ovo?« pitao je pritisnuvši mi dug cjelov na usta.

»Ne vrijedi!«

»Ni ovo!« pitao je poljubivši me ponovno.

»Ne, ni ovo!«

»E, onda se ne igram dalje!« rekao je, sjeo na travu, i položio moju glavu u svoje krilo, i opet se igrao mojim uvojcima, opet milovao moje lice svojim glatkim, tòplim prstima. Prelazio je rukom moj profil, ocrt moga lica, čela, usta, nosa, oči i obrva, potezao crtu od brade prema uhu i svršavao na ramenu, kao da se vježba u risanju po naravi, kao da će jednoć nakon dugog vremena morati crtama da izrazi moju mladost.

Bio je to jedan od najljepših dana moga života. Koliko sam ljubila sunce, a onaj dan sam imala dva. Jedno je sjalo s obzorja za me jednako toplo kao i za ostale ljude, a drugo me je milovalo i gorilo samo za me. Osjećala sam, kako toplina onoga prvog prodire moje haljine, prodire moju put, prodire meso i grije mi krv u žilama, a moje se grudi raširile pod utjecajem toga najmoćnijeg liječnika, tog izvora svemu životu.

Toplina Feodora Ivanovića nije prodirala moju put, ona je strujala kod svakog dodira naglom bujicom u moju krv i napunjala me svečanim slatkim ganućem. No, napunjala me i tjeskobnom slutnjom, da je sve ovo, što se događa, odviše lijepo, i da će

se dogoditi nešto teško, ne uspije li mi sačuvati ovu ljepotu.

Na dohvatu ruke u travi uzdigao se vedri krasuljak i okrenuo svoju glavu prama nama. On mi se učini živim svjedokom moje sreće. Nasmijala sam se glasno.

»Što velite na to, gospodine krasuljče?«

»Zašto pitate?«

»Eto tako, što ste radoznalo okrenuli prama nama svoje žuto lišce, okruženo vijencem bijelih latica.

»Vi ste, vitko djevojče, uobraženi!« okrećem se prema suncu.

- »A ne zanima Vas ovako jedan zaljubljeni par?«

»Ja toga dnevno vidim dosta. Otvorite oči, progledajte! Sve oko vas ljubi, tek nitko nije ponosan na to, kao vi, malodušni ljudi, koji ste sićušniji od nas sićušnih, koji razumijevamo vječnost«.

»Ha, ha, ha, mudrače mali, ne čujete li glas zvonca, ondje u podolju? Nisu li to smrtna zvonca, što zvone na vaš ukop?«

»Čujem, to pastirče tjera svoje stado...«

»I sad će doći ovca, dovest će svoje jaganjče, bijelo kao vaše latice, i reći će: gle, čedo, ovako se pase! Zahvatiti će svojim hrapavim jezikom vašu glavu, a vas će nestati za uvijek«.

Isto će se dogoditi i vama, djevojko, koja misli, da joj je sreća trajnija od jednog mog života. Šta je do tog, ako nestane mene, što do toga, ako nestane vas, kad za nama ostaje vječan život sa svojim radostima? Što zato, ako padnem žrtvom majčine brige za svoje mlado, šta za to, ako sutra ode od vas ovaj muž? Zar imade smrti, koja bi ugasila plamen, što su ga upalile vaše duše, i koji se kao sazreo dragocjen plod, vinuo u svemir, ostavljajući

na zemlji vašu krv i meso da sagnjiju i da se vrate u zemlju, otkud su došli? Eto, vaše će tijelo da se rastvara i umre, no ima li snage, koja bi rastavila vaše duše, što će u svemiru čekati čas, da se vrate i napoje božanskim napitkom dva žedna tijela? Nema. Baš kao što nema sile, koja bi zapovijedila, da ne ljubim sunce, da ne žeđam za rosom, i da pozdravljajući ga ne rastvaram latice svoje.

O koliko ste malodušni vi, ljudi! Ako vam se rastati s nasladom krvi i mesa, padate u gnjev, padate u očaj, u laž, u prevaru, u kal, u blato i trulež, padate u grijeh i tužite, da svako biće živi slobodnije od vas. Kolika li zabluda! Progledajte i vidjet ćete, da i druga bića blate, da ih muče, tuku, sapinju i raspinju, tek čemu tužbe, kad je sve to sitničavost i prah u poretku velikog vječnog života«.

Ne znam, kako bi dugo još bila razgovarala s krasuljkom i sa suncem, da nije lahor iz podolja donio slatki titravi zvuk pastirove frule. Krasuljak se stresao kao od jeze, a meni je zadrhtala duša.

Feodor se Ivanović sagnuo do mog lica, a ja sam mu ovila ruke oko vrata.

»Mili! Prestaneš li me ikad ljubiti, ne reci mi to nikad. Ne uzimaj mi sreće«.

»Zar je sad čas za ovako tužne misli?«

»Nije, no sve je ovo odviše svečano. Uistinu, nema u današnjem danu u prirodi ništa novo, ništa drugačije, nego li je bilo jučer, lani, pred nekoliko godina, pred nekoliko stoljeća, ali ovdje vidiš, Feodore, ovdje u mom srcu, ovdje u mozgu, ovdje se razvilo nešto tako veliko, nešto u čemu se rastvara čitav jedan nov i velik svijet, a sve to radi toga, što me ljubiš. Koliko sam ti zahvalna!...«

»A ja sam zahvalan tebi, što sam prisluškivao ovaj razgovor. Zahvalan sam ti, što si moja mala guščica, koja se upušta u razgovore s krasuljcima i sa suncem. Evo ti moj šešir, pa poklopi onog malog brbljavca u travi«, svratio je moj Feda u šalu.

»Zar nije lijepo razgovarati s cvijećem?«

»Katkada možda. Što misliš, dušenko, ne bi li bilo bolje, da si se zaljubila u krasuljak? On je svakako idealniji od nas krasuljaka s brkovima!«

»Zar vi ne znate trajno da ljubite?«

»Možda znamo, tek nemamo vremena da trajno ostajemo nježni, to jest zaljubljeni. Trajna je zaljubljenost više ženski posao. Društvo nam je narinulo prevelikih dužnosti, preozbiljnih poslova, koji nam oduzimlju mnogo od naših ideala, bar ovakovih sebičnih ideala, kao što je ljubav. Što bi bilo od nas, kad bismo se bavili samo ljubavlju? No, ostavimo mudrovanje! Reci mi radije, kako si zadovoljna s tvojim krasuljkom? Ne s onim ondje u u travi, već s ovim ovdje, što te miluje?«

»Nikako!« rekla sam obijesno.

»Ni jutros nisi bila zadovoljna?«

»Ti!«

Sakrila sam lice na njegovu grud, na grud svoga ljubljenog muža.

7.

Peti smo dan pošli kao obično u grad, da ručamo, pa smo se navratili u telefonski ured. Zvala sam ujaka, da upitam, kako je kod kuće, i da odgodim svoj povratak. Mjesto ujaka javila se Kata i rekla mi, da je ujak prije podne oko jedanaest sati imao napadaj kapi. Ona, Kata, da je silno zaposlena, pa su uzeli djevojku iz sela, da ujaka dvori.

Rekla sam da dolazim drugo jutro, neka šalju kola na stanicu.

Vlak je polazio oko devet sati uveče, pa sam još jedno poslije podne sprovela s Feodorom Ivanovićem.

Kad me je pratio na stanicu, učinio mi se neraspoložen, nestrpljiv. Bilo bi mnogo bolje, da smo se rastali u našem domu, jer ova pratnja na stanicu, ona žurba ljudi, pa briga oko moje prtljage oduzimala je svakoj našoj riječi toplinu, a svakom pogledu žar i ljepotu.

Kad je vlak krenuo, a Feodor Ivanović pošao nekoliko koračaja natraške prama stanici, i počeo da mi maše rukom na oproštaj, tek tad sam shvatila, da on u istinu ostaje i da se uistinu rastajemo. Kad je vlak počeo da juri, pružila sam još jednoć ruke za njim, no mi smo već toliko odmakli, da ga više nisam vidjela, i ja sam osjetila časovit, ali velik gubitak. Činilo mi se, da se rastajem sama sa sobom, da se rastajem s najljepšim dijelom sebe same, i tad sam tek osjetila veličinu onoga, što sam mu ostavila.

Bilo mi je pusto i teško.

Hoće li on ono, što sam mu dala, znati da cijeni? Hoće li me kad izdati? Ne će, ne će! Klicala sam u čvrstoj vjeri u njega i smirila se još prije, nego li je vlak projurio predgrađe. Pa kad je ozbiljno počeo da dahće, škripi, stenje, cvili i da se pjeni poput bijesne aždaje, ja sam opet bila posve blizu i sa svom svojom dušom uz svoga muža.

Vidim ga, kako leži u postelji, a ja sjedim uz njega, milujem mu lijepo čelo, igram se njegovom glatkom kosom, i ljubim mu zaklopljene oči.

Duboka, duga šutnja.

»Spavaš li?« pitam konačno, a on uz blagi smiješak ne dižući vjeđe šapće: »Snivam!«

8.

»Oprosti, drago dijete« rekao je ujak, kad sam se drugo jutro našla uz njegovu postelju. »Oprosti, što sam bio toliko nespretan i pomutio tvoju sreću. Možda je ovo moj svršetak, pa mi je drago, što si došla«.

Poslije podne načinio je ujak oporuku. Dobila sam kuću s vrtom i voćnjakom, vinograd i nešto oranica. Kata je dobila gotovinu, našu kravu Šarenku i doživotno stan u kući uz uvjet, da mene ne ostavlja. Ako ju ne bih htjela da zadržim, dobila bi ona novčanu odštetu. Nije bilo potrebno stavljati ove uvjete, jer se nas dvije nismo ni mislile da rastajemo.

Opet su počeli dani našeg dopisivanja. Našim sastankom pokazalo se, da Feodor Ivanović i ja ipak nismo bili posve onakovi, kao što se mislilo po listovima. Ja nisam bila uvijek vedra, a on nije bio rječit kao u listovima. Bio je većinom šutljiv, no uvijek nasmijan, a u saobraćaju samnom kao djed s malom unučicom. U najintimnijim časovima neizrecivo nježan, tih, šutljiv, bez riječi, bez veličanja, bez obećavanja.

Sad, kad smo opet bili rastavljeni, vratila se moja vedrina, a njegova rječitost. Započelo je opet naše beskonačno brbljanje, zadirkivanje, naša čežnja, naše dozivanje.

»O da znaš, kolika je slast zvati se ženom onoga, koga ljubiš! da Znaš, kolika je slast biti drukčija od ovih, što te okružuju!

Da znaš, što je divno imati u duši tebe, tvoje riječi kao lijepu melodiju, tvoje hladne šale kao mrmor mrzlog potočića, što žubori ispod omorika uz naš dom. Što je divno imati ljubljenog muža! Što je divno znati, da si ugasila žeđ duše žedne milovanja, u zagrljaju muža, koji te nije mogao okaljati, jer te ljubi!

Da znaš Feđa, kako mi je drago, što se sve to nama tako dogodilo! Kako je glupo i uvrjedljivo držati svadbu, u kojoj svaki učesnik drsko dira u stid mladenke. Je li, dragi, da ljudi traže čistoću samo za to, da ju sami s nasladom mogu okaljati? Pogotovo poštovani građani, poštovano društvo, zauzelo je vrlo važnu pozu. Uzeli su povlasticu, da vode tačan račun o životu svog bližnjega, i čvrsto uvjereni, da imadu prava na to. I ja im dajem jedno pravo, pače im to stavljam za dužnost, a to je: da se brinu za gubavce, razvratnike i razbojnike, no neka ne upiru prstom na milijune onih, što umiru od žeđe za ljubavi, a nek ne rone suze milosrđa, ako kakova lijenčina drhće pred crkvenim vratima.

No licumjerstvo je temelj njihova morala! Hiljade od njih znadu posve dobro, da su djela njihova u opreci s njihovom unutrašnjosti, no i ovi ne će da budu iskreni, ne znadu biti iskreni ni sami sebi, samo da ne budu drukčiji od ostalih.

Kolika li naslada kvrcnuti ih obješenjački po nosu, kako smo nas dvoje to učinili! Je li, mili? Zamisli, gospodin župnik broji u duhu, djevice svoje župe i dođe do gospojice Pavle Milićeve...!

O, pa to da nije veselo!

Ujak je zaspao. Vani je divna noć. U jasminovu džbunu biljiše slavulj, a sitne krijesnice kruže tminom, kao da su s neba popadale sićušne zvijezde. Skočila sam kroz prozor, uhvatila jednu, poljubila ju, i poslala Tebi.

Sad ću da legnem. Čuvaj se i nemoj da se šu-

ljaš oko mojih prozora s nakanom, da otpuhuješ zastore, jer sam postavila stupicu, da ulovim lukavoga lisca«.

9.

»Draga moja frulice!« pisao je Feodor Ivanović. »Već me nekoliko dana muči besanica, danas sam vedriji, pa sam došao, sjeo na rub Tvoje postelje, da Te zagrlim i da se porazgovorimo. Prije svega valja da Te izgrdim, što si neprestano uz mene, pa ne mogu da radim. Što god započnem, sve svršava s Tobom. Zar je to lijepo od Tebe? K tomu još govoriš takova slatka imena, kod kojih me zagolica u srcu i prisili na smijeh. Pa onda još veliš: jedini moj mužu!

Kako krasna riječ, kad dolazi od Tebe, ženice moja topla! Upravo ne vjerujem, da si to rekla ti, ono moje ljubljeno čedo, s onim djetinjim najmudrijim očima što sam ih ikada vidio«.

10.

U ovakovom dopisivanju sprovela sam svoje medene dane i tjedne. Mnogo sam pregarala. Moja je mašta bila odviše bujna, moj duh odviše živahan, moj temperament odviše topao, a da ovo pregaranje ne bi bilo teško, i da ne bi ostavilo tragova.

Do našeg sastanka dolazila je čežnja više iz uobrazilje, dok je sad dolazila iz krvi i tražila, vikala, bunila se, što nema onoga, za kim je čeznula.

Jednog dana rekao je ujak: »Nešto si blijeda i razdražljiva. Kako bi bilo da odeš na odmor?«

»Pisat ću o tome Feodoru Ivanoviću«.

Tako je i bilo. Za osam dana dočekao me Feodor Ivanović na stanici. Bila je krasna ljetna noć, pa smo pješice pošli u naš dom.

Pogledom sam milovala i klicajima pozdravljala čitavu okolicu. Ova dolina, ovaj gorski lanac, ova cesta, ove livade s opojnim mirisom sijena, ova kućica i ove tri mrke omorike, — sve je to bio moj dan.

U sobama je bilo sve prijatno i milo. Stol okićen zelenilom, natrpan trešnjama uz čitavi brijeg kolačića. Na jednom uglu kočio se trbušasti samovar, pa kad je počeo da pišti, da se grozeći pari, sjedila sam već uz Feodora Ivanovića naslonivši glavu o njegovo rame. Posve sretna i posve mirna.

Treći dan ujutro stigla je brzojavka, da je ujak umro. Na večer sam otputovala,a Feodor Ivanović povratio se također u grad, jer nije htio da ostane ovdje sam.

Moj odlazak iz rodne kuće Feodora Ivanovića bio je težak. Ova tri dana, što sam u njoj proživjela, bila su lijep sunčani odlomak mog života. Opraštajući se od ovih dragih nijemih znanaca, znala sam, da ovdje ostaje otkinut jedan dio mog života, moje sreće.

Kod kuće, gdje sada leži na odru hladan, ukočen, možda nasmijana lica, moj jedini prijatelj, jedini čovjek, s kojim sam mogla da govorim o Feodoru Ivanoviću, tamo se također otkinuo jedan dio mog života.

Da je ujak umro, prije no se rodila moja ljubav, možda ne bih osjetila takav gubitak.

Stigavši kući pričinila mi se naša vedra i svjetla kuća licemjerna. Čemu spuštati sve zastore i prekriti zrcala i slike, kad ćemo ih opet otkriti, dok mrtvaca iznesu? Čemu paliti borovicu i tamjan, da se uz titraj svijeća vuku po kući kao bjelkasto-

sive maglene sablasti? Čemu zatrpavati svaki otvor, kroz koji bi se uvukao sunčev tračak, kad naša tuga ipak nije tolika, da ne bi nikad više podnijela svijetlo?

Zrak u sobama je težak, ne mogu da dišem. Usred gostinjske sobe, na ovisokom stalku, na bijelim jastucima leži ujak. Da nije ovih gorućih svijeća, da nije cvijeća, da nije tamjana, i da mu Kata nije ispreplela prste čislom, koje on živ nikad nije prebirao, rekla bih: zaspao je. Zadrijemao je. Sanja lijepo i smiješi se. Smiješi se kao onda, kad sam na vratima kredom označila visinu Feodora Ivanovića i pitala: Ujače, pristajem li uz njega?«

O ujače, zašto si baš sada umro? Baš sada, kad je priroda ponovno procvala i sazrela! Baš sada, kad sam ja progledala!

Žene iz sela sjede u kutevima sobe, šapuću, prilaze odru, i strukom bosiljka umočenog u blagoslovljenu vodu, škrope ujaka. Teške kapljice padaju mu po čelu, nosu i očima, i skližu se niz obraze, kao da je proplakao. Zašto da on plače? Zašto da je naokolo njega sve tako mrtvački? Zašto da se ne oprosti sa suncem, koje nikad više ne će vidjeti?

Utrnula sam svijeće, odmaknula zastore, rastvorila prozore, a sunčevi traci, pomiješani cvrkutom ptica, banuli su u sobu kao četa vedre nasmijane djece.

Za čas je nestalo zadaha svijeća, tamjana i borovice, a miris rascvjetane lipe strujao je mlazovima u sobu. Povjetarac je njihao lagano grančice jasminova grma i savijao ih do prozora na zadnji pozdrav onomu, koji ih je toliko volio i njegovao. Jedna je pčela zalutala unutra, zbunjeno oblijetala u krugu oko ujakove glave i zujeći opet odletila. S ujakova lica nestalo je bljedoće. Sunčeve zrake

kao da su prodrle kroz njegovu kožu, kao da su ponovno zagrijale krv u njegovim žilama, i on kao da je oživio. Poljubila sam mu mrtvu, suncem zadnji put zagrijanu ruku, a on kao da se blago nasmijehnio, i tad tek zaspao spokojno.

Iza ujakova ukopa pisala sam Feodoru Ivanoviu, da ću prodati vinograd i zemljište i preseliti se u grad, gdje je i on živio. Pa ipak sam odgodila prodaju do jeseni, jer sam htjela, da još jedno ljeto slavim slavlje rada i uživam slatkosti odmora. Žetva, vršidba, košnja i berba, sve su to bile za me najveće svečanosti.

Početkom zime preselila sam se u grad. Uzela sam stan u gradskoj četvrti, vrlo udaljenoj od stana Feodora Ivanovića, i bavila se podučavanjem u stranim jezicima. Kata je ostala u mojoj kući i silno prosvjedovala protiv mojih nakana.

»Čemu to?« govorila je. »Čemu odlaziti u grad, da se gladuje? U gradu ljudi venu od nečista zraka i siromaštva, pa čemu odlaziti u zlo, bez potrebe? Treba se udati i početi životom?«

»Nastojat ćemo što više, da održimo ljepotu naše ljubavi«, rekao je Feodor Ivanović kod prvog našeg sastanka nakon što sam se preselila u grad. »Sastajat ćemo se što rjeđe, da se među nas ne zavuku tričavosti i navike. Nikakova sitničavost ne smije da pomuti našu ljubav, je li, mila?«

»Da, dragi, tako bi moralo biti, da nam ljubav ostane lijepa i svježa. No ja bih ipak htjela nešto da činim za tebe. Htjela bih da polučim nešto, da mi se diviš, da me uvažavaš. Znaš li ti, što bi to imalo da bude? Reci!«

»Nije sad čas, da mudrujemo. Ta još se nismo ni napili života«, odgovorio je privukavši me nježno naslanjaču. Zagrlila sam ga i prislonila svoj

obraz njegovome. Počela sam bojati se. Bojala sam se grada, ljudi, bojala sam se, da ovdje ne ću moći da nađem ono, što će me održati vedru i svježu za njega. Pa ako uistinu ne nađem? Ako u meni uistinu nema ništa osim srca i ljubavi, što onda?

Snuždila sam se kao prestrašena lastavica. On je naslućivao moju tjeskobu i privinuo me na svoju grud. Kako je na njoj bilo toplo i sigurno!

TREĆI DIO.

1.

Dvije sam godine proživjela u gradu. Čitavo to vrijeme strepila sam za njegov mir, njegovo zadovoljstvo, njegovo raspoloženje. Spočetka nisam ni pomišljala, da bi i drukčije moglo da bude.

Posjećivala sam Feodora Ivanovića u njegovom stanu, i to samo onda, kad bi mu njegov posao ostavio koji slobodan sat. Tako je među našim sastancima bilo razmaka od osam, četrnajst, pa i mjesec, dva dana. Ovi su me rijetki sastanci usrećivali, ali me nisu zadovoljavali, jer sam osim zagrljaja, cjelova, uzbuđenja i opojnosti, željela i razgovora, zajedničkih briga, poslova i borbi. Željela sam nešto naše, nešto zajedničko, nešto što bi učvrstilo naš odnos. Ta, nas nije vezalo ništa osim ljubavi!

Zaljubljeni obično misle, da je zaljubljenost i ljubav najčvršća i najsigurnija veza. Zaljubljenost veže, dok je u stepenu razvitka, no kad ona jednoć sazrije i počne ubirati plodove svoje, ona će bez druge veze otpasti tako lagano i jednostavno, kao što sazrela jabuka opada sama od peteljke. Tako će i sazrela ljubav da se otkine, da se izgubi u svemiru, a ostavit će tjelesa, da se opsjenjuju, da lažu, da se pretvaraju, ili da iskreno sačekaju, dok u dušama njihovim opet ne propupa cvijet, i opet ne rodi plod ljubavi.

Naša je ljubav bila u stepenu zrelosti, a ja sam sa tjeskobom opazila, da ne ljubimo jednako. Oboje smo ljubili pošteno, iskreno, no posve različno. Osjećala sam, da me on ljubi iskrenom čistom ljubavi muškarca, kojemu je žena nagrada životne borbe, odmor i slatka potreba, koji u ženi ne traži druga, jer je uvjeren, da mu ona to ne može da bude. On ljubi moju vedrinu, moju mladost i dobrotu, on ljubi i požudno srce moje iskreno ženstvo, i to je eto sve.

Čitavu treću zimu bio je Feodor Ivanović toliko zaposlen, da nismo ugovorili ni jedan sastanak. Prvih dana veljače iznenadio me jednog predvečerja svojim posjetom. Kako da opišem svoju sreću! Došao je! Zaželio me! On je došao, on, moj muž! Došao bez poziva, bez molbe, bez dosadnog dogovaranja!

»Zašto da ti bar sad u dane radosti i topline, koju proljeće u meni budi, ne dajem svojih osjećaja, kad ih osim s tobom nemam s kime da dijelim. To sam ti i dužan, jer ni od koga nisam primio toliko nježnosti i topline kao od tebe, ljubljena moja«.

»Opet me voliš?«

»Zar sam te prestao ljubiti? Čemu da dolazim zimi, kad mi je duša posve ravnodušna a misli mrtve i bezbojne

Zar neosjećaš, kako proljeće djeluje na snagu čovjekovu? Zar ne osjećaš optimizma, što ga budenje života u prirodi prouzročuje u našim dušama?«

»Ne osjećam. Ja te ljubim uvijek jednako. Imala sam samo jedno proljeće i to onda, kad se u meni probudila ljubav, a imati ću samo jednu jesen, kad ta ljubav u meni umre. Sad je za me svako godišnje doba jednako, jer te uvijek jednako želim.

Da znaš, koliko želim razgovora i ludovanja s tobom, kao onda u našem domu! Da znaš kako mi je pusto, kad si hladan! Tako se bojim hladnoće... Ne razumijem je«.

»Reci mi iskreno, kaješ li se, što si mi ovim načinom postala ženom?«

»Ne. Evo gledaj u moje oči. Čitaj iz njih. Raskini moje odijelo, raskini grud i izvadi iz njih srce, ja ću te ipak još ljubiti. Prereži mi žile, iscijedi iz njih krv, ja ću te još ljubiti, jer je duša moja sačuvala netaknutu moju ljubav. Ti si odviše mudrac, a da bi mogao shvatiti, što će to reći: ne znati ništa drugo osim ljubiti«.

»Dobro moje čedo«, rekao je Feodor Ivanović poljubivši me u čelo. »Kako je dobro, da nismo vjenčani...«

»Misliš da je tako bolje?«

»Uvjeren sam. Da smo vjenčani, sililo bi nas društvo, da živimo neprekidno zajedno, a ti znaš jako dobro, kako ja imam malo vremena za ženu, i doživjela bi mnogo razočaranja. Ja se odviše dobro poznam, i znam, da te nikad ne bi usrećio.

Budi lukava i ne traži, nikada da te učinim svojom zakonitom ženom, jer ćeš time izgubiti i ovo, što ti danas dajem«.

»O, ja te ne molim. Meni je dosta da me još malo ljubiš — — — — —«

»Zar samo malo, golubice moja?« pitao je smiješeći se Feodor Ivanović i privinuo me k sebi. — Opet smo bili tihi i zaljubljeni kao onda na Uskrs u našem domu. Vani je bjesnila gradska vreva, sumrak se izvlačio podmuklo iz svih kuteva i započeo oštru borbu s gorućim svjetiljkama. Automobili vječito ljuti i uzrujani trubili su i vratolomno se žurili, kočije su jurile, ljudi bučili i dovikivali si.

Sve je bilo nezadovoljno i uzrujano, tek ja sam u naručaju svog muža bila tiha, mirna i zadovoljna. Činilo mi se, da sam ja jedina na svijetu ovaj čas sretna.

2.

Ljubav je u Feodora Ivanovića ipak jenjavala. Dugo sam nastojala uvjeriti se o protivnom, no pod konac treće godine morala sam sebi priznati, da ljubav u njemu umire. Ova očajna spoznaja uzela je mnogo moje vedrine. Počela sam da trpim, da bdijem, da strahujem. Birala sam riječi, nadajući se, da će ga lijepe riječi sklonuti na razgovor. Bile su to slamke, za koje se hvata utopljenik.

Svom mojom lukavosti nastojala sam, da prodrem u njegov djelokrug, kako bih našla vezu, no sve uzalud, Feodor Ivanović nije podnosio, da se itko miješa u njegove poslove. Trpila sam, no njemu o tom nisam govorila ništa. Njega bi moje jadikovke ozlovoljile, jer je često znao reći: ništa me toliko ne ozlovoljava kao jadikovke onih, kojima ne mogu da pomognem. A može li očajno srce da kliče? Može li duša nekoč sretna i puna lijepe velike ljubavi da kliče, kad ljubav od nje odlazi, kad se rasplinjuje lagano poput magle i nosi sa sobom sreću?

Možeš li a da očajno ne vrisneš osjećajući, da je danas zagrljaj hladniji nego što je jučer bio stisak ruke?

3.

Takav mora da je Ivanović bio prije našeg poznanstva. Uvijek zaposlen.

Dođem k njemu.

»Zdravo Feđa!«

»Zdravo!«

On sjedi uz pisaći stol. Stanem uz njega, ne usuđujem se, da ga se dotaknem. Šećem po sobi, prevrćem knjige, namještam vazu s cvijećem, dvadeset puta vučem prst po zemljopisnoj mapi, a da ništa i ne tražim. Stanem opet uz njega i gledam ga dugo, a on i ne diže oči s posla. Kosa mu je sjajnija nego ikad. Mora da je dobro spavao, jer dobro izgleda. I zatiljak mu je puniji, otkako sam ga pred četrnajst dana zadnji put vidjela. Ja tako volim Feđin jaki muževni zatiljak. Uzbuđena stavljam mu ruku na rame.

»Radiš?«

»Da.«

Sagnem se lagano k njemu, letimično poljubim mu kosu i odem, a da mi nije rekao ni riječi, a da me nije ni pogledao.

Drugi put dođem opet, a on mi stisne ruku, privine me k sebi i poljubi u čelo:

»Ostavi me mila, imam posla!«

Ovaj puta odem sretna i izmirena onim stiskom ruke, jer znam poštivati njegovu zaposlenost.

4.

Časovi, što ih je Feodor Ivanović imao za mene, bili su sve rjeđi, no ispunjeni zanosnim milovanjem i vatrenim cjelovima. Usprkos tome nisu me zadovoljavali. Bivala sam sjetna, tužna i očajna; on je opažao, a možda tek naslućivao moje raspoloženje i ono ga je ozlovoljavalo.

Jedno smo veče sjedili zajedno i šutili. On je šutio i pušio, a ja sam postrance promatrala njegov profil.

»Feodore Ivanoviću, nemaš mi ništa reći?«

»Zar se mora uvijek govoriti?«

»Ne mora, no mi smo tako rijetko zajedno, pa bi se možda ipak što našlo«.

»Ovaj čas ništa.«

»Reci mi, dragi, što smo mi jedno drugome?«

»Muž i žena«.

»Što je naša veza zapravo?«

»Brak, kakav bi ti imala samnom«.

»Brak? Brak — kad muž i žena nemaju što reći jedno drugomu? Kad je među njima sve tako izjednačeno, izgovoreno — — — kad se oni međusobno tek podnose?«

»Jest, mila, to je brak. Da smo se vjenčali, a po tom sve ove godine živjeli zajedno, ne bi naša sretna zaljubljenost trajala ni tri godine«.

»A sad, kad je zaljubljenosti nestalo, ti si ipak zadovoljan?«

»Nisam ništa drugo očekivao. Ja promjenom svojih osjećaja nisam iznenađen, a ne bi to bio ni onda, da se ta promjena dogodila najprije, kod tebe. Sve ono, što si mi dala, čuvam kao dragocjenu uspomenu, jer je sve ono bila prava čista milina života«.

»O, kako ti zavidam! Gle, a meni nije ostalo ništa. Kud ću s raskošjem svojih osjećaja, kud sa svojom mladosti, kud s ovom vatrom, što hoće da mi raznese grudi? Kud s time? Kud s ovom nježnosti koja bi od jutra do mraka da tetoši, da miluje, da se brine i da strahuje? Kako si nepravedan, što mi daješ samo ljubakanje... Ja hoću nešto više, razumij me!«

»Razumijem, da žena s tvojom osjećajnosti ne može da ljubi samo ćutilno, no ti tražiš od mene više, nego ti mogu dati. Tebi sam davao više nego ikome, ne zato što sam htio, već jer sam morao. Neka božanska snaga privlačila me k tebi, no ta

snaga nije trajna, kako bi ti htjela. Nisam te prestao štovati, no nisam više onaj, koji sam bio pred tri godine, i držim da bi ti odmah opazila, kad bih počeo da se pretvaram«.

Zar sam mogla na to što da kažem? Govorio je istinu, bio je u pravu. Zagrlila sam ga očajno, kao da mi ga tko hoće da uzme. O, ne dam ga! Neka mi ostane bar ovakav, kakav je. U njemu bih izgubila sve, i bila siromašnija nego ikad, jer sam u njemu ljubila muža, ljubavnika, prijatelja, brata, oca i dijete, ljubila sam ga strasno, ludo, uzvišeno, zahvalno i nježno, i sad eto, sve se to može jednim potezom da uzme. Jednim potezom može da mi uzme sve, što mi je godinama davao. — Iz mene je ključala raskoš osjećaja, a on me je ljubio proračunato, kao što škrtac, što okreće škudu deset puta, dok je žrtvuje na oltar.

»Kako bi ti mogla da budeš sretna, kad bi i ti znala ovako proračunano da ljubiš. Moraš nastojati, da me razumiješ, da se sporazumimo — —«, rekao je i milovao mi lice, oči, obraze i vrat, opet tražio moje usne, opet me grlio, a ja sam prvi put primala njegove zagrljaje bez topline, bez životne radosti, prvi i posljednji put.

5.

Moja je vjera bila uzdrmana, a s njom i moja radost nad životom. Feodor Ivanović još me je ljubio, to sam znala. Pa baš zato što me još ljubi, valjalo je nešto poduzeti, kako bi se ta ljubav održala.

O, ja sam ga još uvijek toliko ljubila! Toliko sam mu bila zahvalna za sve. Nema knjige, u koju bi stalo sve ono, što njemu imam da zahvalim, niti ima riječi, kojima bih mogla izreći, što je on meni

bio. — Imade li ljubavi, koja bi mogla izbrojiti broj sretnih dana, i odrediti količinu nježnosti, za koje je zahvalna? Nema i ne može da bude, jer raskapajući po uspomenama opet i opet nalazimo koju riječ, koji pogled, koju gestu, za koju tek danas znamo, da nas je usrećila, za koju bi danas dali sve, što smo dosad dobili.

Možda me mnogi ne će razumjeti, no žena, koja je ljubila tako nesebično kao ja, žena, koja je iz čaše života pila s mužem, kojega je ljubila svom svojom dušom, ona će jedina shvatiti veliku moju zahvalnost.

6.

Zapala sam u veliko iskušenje. Ili njegovu ljubav ili u ćutilnoj nasladi zakopati taj zadnji plam ljubavi.

Neiskusan čovjek odlučio bi se za jedno ili drugo, jer ne zna da takove kušnje riješava vrijeme, da se u takovim kušnjama ne može stvoriti odluka za jedan sat ili dan. Tako sam odlučila i ja, u nekoliko časaka. Treba da se povučem, prije nego zadnji plamen ljubavi u Feodoroviću ugasne.

Drugi sam dan otputovala bez oproštaja. Nisam smjela, da ga vidim, jer bih sigurno bila ostala.

Kad sam stigla kući, napisala sam Feodoru Ivanoviću u pismu, da mi je njegova ljubav predragocjena, a da za nju ne bih doprinijela toliku žrtvu i povukla se, još prije nego li ona posve umre.

Nakon četrnajst dana obavijestio me Feodor Ivanović, da odlazi u inozemstvo, u Rusiju.

7.

Bila je kasna jesen. Dozivala sam, zaklinjala, molila, no sve je ostalo prazno i hladno. Nikoga

moje suze nisu ganule, nikoga više nisam imala, pa ni starog mačka Miška. On je uginuo od tuge za ujakom. Uzalud sam pružala ruke i obećavala, da ću razumjeti; sve je bilo uzalud, jer je sve naokolo mene bilo nijemo i prazno.

Put, koji vodi u ljubav, uvijek je posut ružama, kišom zlata i miomirisom tamjana, obasjan toplim sunčevim zrakama. O kako je lako, kako je slatko, poći ovako zamamnom stazom! Zar zaljubljenici misle o tom, da nad njom valja samo lebditi?

Staneš li čvršće, probit ćeš zlaćanu caklinu, pod kojom često ima mulja, ima truleži, koji može svakim časom da te proguta, da u njemu istruneš. Takovom sam cvjetnom stazom pošla i ja, a ona me izvela u žitno polje.

Teško klasje lelijalo se u valovima na vjetru, a sazrela su zrna padala poput zlaćane kiše na tlo.

Nabrala sam pune naručaje toga klasja. Berući nisam ni zamjetila, da staza uskim puteljkom izlazi u gustu šumu.

Ovdje je bila jesen. Sve šušti, sve je suho, žuto i smeđe, tek tu i tamo po koje perce ili zaostala pahuljica vune na trnovu grmu govori, da su ovdje nekoć pjevale ptice, da su se ovdje provlačile ovce.

Iza šume, iza jeseni, pružila se nepregledna pustoš, koja vodi do ponora, truleži, razvrata.

Ovako izgleda svaka ljubav. Proljeće, ljeto, jesen, pa pustoš — pa ponor, u koji većina bezglavo skače, mjesto da se povrati i opet sačeka proljeće.

8.

Bilo je prošlo šest tjedana kako sam primila zadnje zagrljaje od Feodora Ivanovića. I sad u šestom tjednu uvuklo se najednoč u moju tužnu dušu

nešto novo, nešto svijetlo, nešto tako svijetlo i tako toplo, da je zagrijalo svu moju okolinu, i posve me razblažilo mojim ugodnim svjetlom i blagom toplinom. Učinilo mi se, da sam postala majkom, i bilo mi je nad tom pomisli tako toplo i sigurno, kao u djetinjstvu kad sam bila bolesna, a majka bi me uzela u naručaj, gladila mi izmučeno čelo i govorila: vidiš čedo, sad će sve biti dobro!

Kako da izrečem svoje veselje! Ponovno mi se otvorio nov svijet, sa stotinu novih nježnih osjećaja, sa hiljadu ružičastih nada, s potajnim šapatom blijedih usana: majka! Čedo! Moje čedo!

O kako je Feodor Ivanović opet blizu uz mene. On je opet ovdje bliže nego ikada prije! Sva sam se promijenila. Vedra, nasmijana, počela sam da radim, da se krećem, da izlazim; počela sam opet da živim. Mnogo sam sanjarila. Ove ću zime s Katom da sjedim uz toplu peć, pa ću da pletem malene kape, haljetke i čarape za moje, za naše čedo. Za moje i Feđino čedo! Znam, da će Kata htjeti da upletemo crvene, plave, zelene i žute redove, a ja ne ću. To se ni Feđi ne bi svidalo!

Pa poslije nekoliko godina vratit će se Feodor Ivanović iz Rusije, i doći će da me potraži. Ja mu ne ću javiti da smo dobili dijete. Neka se iznenadi! On će doći i pitati Katu:

»Gdje je gospođica Pavla?«

»Eno, ondje u vrtu!« odgovorit će Kata.

Feodor Ivanović poći će u vrt i stati na ulazu, ovdje tik uz jasminov grm.

U pozadini vrta na tratini lopta se visoka vitka žena s vitkim crnokosim dječakom, plavih očiju, ozbiljna lica.

Kad je žena opazila došljaka, klecnula su joj

koljena i ona se spustila u travu do nogu svoga sina.

»Pavlo, ti si se udala?« pitat će Feodor Ivanović.

»Jesam, pred mnogo godina. Moj je muž otišao u Rusiju, a ovo je naše dijete«.

A onda? — Onda će biti dugo proljeće, dugo proljeće do smrti.

Takovim sam se slikama zanosila i bila sam neobično sretna. Da me Feodor Ivanović nije ljubio, ne bi znala procijeniti veličinu ovog osjećaja.

U sedmom tjednu ove moje sreće, strese me jedno veče zimnica, krv mi u vrućim valovima udari u glavu, i ja osjetim ono obično, što sam osjećala svaki mjesec. Ništa! Iluzija! — Ovim časom pao je opet mrak na moje oči, ovim časom utonuo je brod mog života, a pučina je opet bila prazna i pusta. Ovim časom bila sam opet s a m a, a Feodor Ivanović bio je daleko u Rusiji.

Sjela sam u ujakov naslanjač. Što imam još da činim? O čemu imam još da mislim?

Kata je ušla u sobu i nešto bila zaposlena u ormaru, samo da vidi, što ja radim.

»Vama je nešto teško...«

»Da«.

»Da u gradu možda niste...«

»Jesam«.

»Pa treba se udati, treba da se život nastavi...«

»Treba da me ostavite samu«.

9.

Kata je već davno legla, cijelo je selo spokojno mirovalo, samo je u meni jecalo, kidalo i lomilo se. O, Feodore Ivanoviću, smijem li uopće da te dozivam? Nisam li te sama poslala onamo? Kako da

svladam očaj? Da pokušam raditi? Ne mogu. Rad iz očaja ne bi urodio plodom, za rad treba ljubavi i topline.

Poći ću nekuda, kud bilo. U šumu, u goru, svejedno, samo da idem. Izašla sam u hodnik, vrata su od podruma bila širom rastvorena. Tresla me je groznica. Usta su mi suha, usne ispucane, žeđ me mori. Iđem u podrum. Natočim iz prvog bureta i ispijem. — Dobro je!

Bila sam vrlo žedna, pa sam ispila još jednu čašu, a ovom se čašom moja žeđa znatno pojačala. Pila sam još, ne znam koliko, ali znam zašto. Ispočetka sam pila, da utažim žeđ, poslije sam pila, jer mi je bivalo toplije i ugodnije, jer sam bivala razdragana i htjela sam da zaronim u tu toplu razdraganost, da se njome poplavim sva.

Pa onda kad sam zaronila, šta mi je stalo za njega, za ujaka i za Miška? Njih više nema, a meni je tako toplo, toplije nego u zagrljaju Feodora Ivanovića!

10.

Probudila sam se u postelji, sva u hladnim oblozima. Zastori na prozorima moje sobe bili su spušteni. Uz moj krevet stajala je Kata i neki visoki mlad čovjek, vrlo zabrinuta lica.

»Kako Vam je?« pitao je.

»Dobro. Zašto ste me povili?«

»Malo ste bolesni. Treba da to ostavite na sebi. Skoro će biti bolje«.

»Je li se Feodor Ivanović vratio?«

»Jest, odovorio je liječnik u neprilici.

»Lažete. Svi lažete. Hoću da spavam«.

Poslije mi je Kata pripovijedala da me je našla u jutro u podrumu, da sam sva prozebla, i da sam

dva dana ležala u nesvjestici. Sad da imam upalu pluća, no liječnik Nikolić vrlo je požrtvovan, i da će me spasiti.

»On će me spasiti?!«

»Tako je rekao. Zar se vi, Pavlo, ne sjećate Milana Nikolića? Otac mu je pred kojih deset godina bio učitelj u našem selu. Milan je onda polazio škole u gradu«.

Nisam se sjećala.

11.

Iza upale pluća nastupila je upala zglobova i ja sam bolovala čitavu zimu. Već je proljeće svanulo, kad sam prvi puta izašla u vrt.

Naš je vrt bio ograđen plotom a za njim se pružila lijepa livada. Nisam volila ograđenih mjesta, nisam nigdje podnosila ograda, pa sam i ovdje dala staviti klupu izvan ograde vrta, vani na livadi, i onamo sam izlazila da se oporavljam.

Livada je bila opet bujna u punom cvatu. Hiljadu života buktilo je i vrvilo na njoj, a meni se mjesto radosti, zajedno sa zdravljem vraćala tuga. Opet sam počela da želim onoga, koga sam izgubila. Opet sam pružala za njim ruke, usrdnije nego ikada. Samo još jedno milovanje, još jedan zagrljaj!

No sve uzalud.

Kod pomisli, da on više nema radi čega da se vraća k meni, da je ljubav u njemu umrla, krv mi se ledila u žilama, kočila mi ruke, koje bi mrtve klonule niz klupu dotičući se vršcima prstiju trave, ništa hladnije od njih.

Da je Feodor Ivanović znao za moje boli, on bi rekao: »Treba živjeti od uspomena!«

Ja to ne mogu da razumijem.

Dok još nisam imala uspomena, mislila sam i ja,

da se dade živjeti od glodanja na njima, no danas znam, da je to nemoguće. Danas znam da to znači: biti slijep a hvaliti sjaj dragulja, biti gluh a veličati zvuk pjesme. To bi značilo živ leći u grob i odanle veličati sjaj sunca, svitanje zore i krasotu mjesečeva sjaja. To bi značilo omamljivati se.

Hoće li ovaj očaj trajati uvijek?

Kad li će da provali bura, da povali stablo mog života zajedno s korijenom, da me uništi posve, ili da se ponovim, da uskrsnem okrijepljena?

O kad bi bar mladost umirala kao što umiru ljudi! Naglo, za nekoliko tjedana, dana i hipova. No, ona umire polagano, umire očajno, umire u svakoj žilici, svakoj riječi, svakoj gesti. Pa možeš li da kličeš, prateći je do groba?

12.

Ovako očajnu redovito bi me našao liječnik Nikolić. Od prvog dana moje bolesti, čitavu zimu, pa eto sve do tad, on je dolazio svakim danom.

Kad je njegov otac bio učitelj u našem selu, tad je mladi Nikolić polazio gimnaziju. Svršivši nauke, bio je dvije godine asistent u gradskoj bolnici, a prošle jeseni primio mjesto općinskog liječnika kod nas u selu. Dozivao mi je često u sjećanje različne zgode iz mog djetinjstva, samo da otkrije, sjećam li se nekog gimnazijalca, koji je često obilazio naš vrt, no ja ga se nikako nisam mogla da sjetim.

Liječnik Nikolić običavao je dolaziti prijekim puteljkom, koji je vodio kroz voćnjake i livade do moje klupe. — Jednog me je predvečerja našao opet vrlo zamišljenu.

»Pavlo, kad bih vam ja mogao pomoći!«

Ja sam se samo nasmijehnula. Ta Kata uvijek govori, da me je on spasio!

»Bi li vas zadovoljavala spoznaja, da ste druge usrećili?«

»Držim da ne bi, jer bi se tražilo od mene zahvalnost za poklonjenu ljubav«.

»Nije li vaše uvjerenje tek opsjena?«

»Nije«.

»O kad bih vam ja mogao da vratim mir i radost! To bi me usrećilo, vjerujte. Dok sam još bio gimnazijalac — —, a sada eto, tako ste osamljeni — — —«

»I mislite, da ću se radi toga sklonuti na grud drugog muškarca?«

»Ne, Pavlo, ne razumijete me. Ne kanim, da iskoristim vaš položaj, ja duboko poštujem vašu tugu. Dok sam bio malen dječarac, gledao sam u vas vedru malu djevojčicu s udivljenjem, kojim sam motrio ljepotu leptira. Kao odrastao mladić motrio sam vas skrivajući se iza ovih grmova, kako skakućete po livadi, slušao vaše kliktanje, kojim ste pozdravljali laste, i smijao se obijesnom fićuku, kojim ste izazivali kosa u lugu. Onda sam vas ljubio kao vedrinu — — — — o, da sam se bar onda približio, danas vas ne bi gledao ovako slomljenu — — — —«

Gorak smiješak rastegnuo mi usne. Eto i on! I on je imao zazubice za mojom čistoćom i mladošću.

»Da sam ja slomljena, vi biste me mogli već danas dobiti i bez ovih pripovijesti. Mogao bi me dobiti svaki, razumijete, s v a k i — — —!«

Liječnik Nikolić ustao je naglo s klupe.

»Pavlo, zaklinjem vas, ne govorite tako!«

Silna me gorčina i zločinačka nemilosrdnost svu obuzela.

»Treba dakle u rukavicama da vam kažem, da

ste imali zazubice za mojom nevinošću i sad žalite, što vam je drugi tu poslasticu odnio ispred vas. Ne prekidajte, slušajte! Kao iskusna žena hoću da vas upozorim, da ne čeznete za takovim zakuscima, jer je prvi uvijek svemu kriv. Ako je žena bezznačajna, ako je kukavna i pada u kal i razvrat, uvijek je kriv prvi, i društvo je svagda pripravno, da ga raspne«.

Nikolić je opet sjeo, nabrao čelo a prstima gladio sljepočice.

»Treba da govorimo iskreno«, nastavila sam, opet smireno. »Vi znadete, da sam ja u gradu imala — — — —«.

»Znam«, prekinuo me.

»Vi znadete, da sam se jednoč opila i da sam na putu, da se i opet opijam!«

»Znam! I da vas spasim, da vas vratim s toga puta, našao bih svoj mir. Ne sumnjajte u iskrenost mojih riječi, — budite mi žena!«

»Dok ljubim njega, ne mogu biti ničija. Ne mogu da budem preljubnica. Ja osjećam, da bih vas prosto izdala, varala u svakom dodiru, u svakoj misli, gledajući u vama njega«.

Nikolić se zagledao u daljinu, mišićje oko njegovih ustiju počelo je da trza, da se steže, iz grudiju se polagano dizao mukli jecaj poput udaljene grmljavine. Pokrio je lice dlanovima, spustio glavu na naslon klupe i kratko zajecao.

Osjećala sam veličinu uvrede, što sam mu nanijela, osjećala surovost istine, koju sam mu rekla, i mrzila sam ga ovim časom. Ako me toliko ljubi, zašto dolazi svojim bolima, kad mu ne mogu da pomognem? Mrzila sam sama sebe.

Jesam li ja zbilja zla? Zašto sam takova? Hoću li ja zbilja propasti u svom vlastitom nemilosrđu?

On hoće da me spašava!

Glupih li ljudi! Ako sam smalaksala, ako sam propala i treba me spašavati, zašto je toliko obziran? Zar se utopljenika tek pita: Čujete gospodine, želite li, da vas izvučemo na obalu?« Zar se spasitelj u opasnosti vlastita života ne baca za njim u valove? Pa ako me on misli spašavati, zašto me tek pita? Zašto me ne tuče, zašto me bez pitanja ne privija, zašto me ne baci ovamo na travu i silom me ne uzme?

O, kad će prestati ova gorčina u meni?

Nek mi dođe onaj, koji sad luta obalom Volge, onaj, na kome sam razumjela svrhu života Boga, onaj, na kome sam razumjela ljubav i vjeru Kristovih sljedbenika, što su ozdravljali od dotika Njegove odjeće. Nek mi dođe on, i ja ću ozdraviti.

U dolini zazvonilo je pozdravljenje, i blagi zvuk sitnog seoskog zvona, razlijegao se od kuće do kuće, od stabla do stabla, od humka do humka, i ganutljivo toplim valovima poplavio čitavu okolicu.

Liječnik Nikolić ustao je i stisnuvši mi hladnu ruku otišao bez riječi. Kad je u zavoju puteljka nestalo njegove lijepe muževne pojave, osjećala sam ipak gubitak. On više ne će doći. Sad sam izgubila i zadnjeg prijatelja.

Zašto se ne dogodi kakova nesreća? Zašto se ne uruši kuća, kad ja u nju uđem? Htjela bih opet tjelesno da trpim, jer je onda duša posve u pozadini. Za vrijeme moje bolesti nitko nije pitao za moje tijelo, pa ni ja sama nisam osjećala mladost i žeđ za životom. O, ta vječita žeđ!

13.

Kad je mjesec skočio na nebesku pučinu i svojim nasmiješljivim licem zavirio kroz rešetku našeg podruma, sjedila sam na balvanu pred buretom. Bila sam vrlo zadovoljna, bilo mi je tako toplo!

Poslije, oko pol noći, otvorila su se vrata posve malo, kao da .h tko u strahu, potajice, otvara, a prvi je ušao naš crni Miško, naglo potrčao niz stube, onda se opet vratio do prve, i počekao. Za njim je ušao ujak, u noćnom odijelu, s bijelom platnenom kapom na glavi, i sa svijećom u ruci. Miško se previjao uz ujakove noge.

»Ujače, ti?!«

»Tiho!« rekao je stavivši prst na usta. »Da Kata ne čuje!«

Sišao je k meni. Dahnem mu u svijeću.

»Puh! Tako ujače, ljepše je u mraku. Baci svijeću! Toliko koliko nam je potrebno da se vidimo, pobrinuo se mjesec. Ne valja progledati. O, ujače, što si ti stari obješenjak, pa si me ostavio samu. Znala sam ja, da se ti samo šališ, znala sam, da ćeš se vratiti! Pij, ujače! Ovo si ti sam brao, sjećaš se? Baš si čestit obješenjak, tko bi rekao?! Ajde, uspni se na bure! Tako. Ha, ha! Kako buretu dobro pristaje, kad ga objaše ovako stare noge! Klap! Pala ti je papuča. Zbaci i drugu! Ajde, baci je na mjesec! Baci je do vraga, ujače — — —!«

Ujak je maknuo mršavom nogom, papuča je udarila o prozor, a Miško se uplašio i skrio pod bure.

»Pa ne samo ti, već i ovaj pospanac stari Miško, i on me je ostavio. Pij, pospanče mačji!« rekla sam i izlila čašu vina na Miška, a ujak se smijao, dizao pehar i mahao nogama.

Pili smo, smijali se i opet pili. Na rešetki podruma njihala se paučina s kapljicom srebrenaste rose; ostalo je sve bilo mirno i nepomično.

14.

Probudio me šapat uz moj krevet. Nisam htjela, da otvorim oči.

»Zar opet?« pitao je Nikolić.

»Opet« potvrdila je Kata.

»Treba prodati vino« savjetovao je Nikolić.

»Njeno je vlasništvo«, rekla je Kata.

Nesnosni urotnici, što rušite moj mir? Tko vas je ovlastio, da se miješate u moju volju, u moj život?

Kad sam poslije podne ustala, počela je Kata da se mota oko mene kao mačka. Nije znala, kako da počne. Pomogla sam joj.

»Znam, da ste se urotili protiv mene. Navodite me na zločinstvo i bit ćete oboje odgovorni, ako ga počinim. Zar ne razumijete, da nečim moram, da ugasim žeđu, što me peče u žilama? Nečim moram da ugasim ovu vatru ovdje u grudima. Radoznala sam, što ćete mi onda priječiti, kad prodam vino?«

Kata je gorko zajecala.

«O da ujak znade, što učini od vas grad!«

Sirota, luda Kata! Zar grad kola u mojim žilama? Zar grad ulijeva u dušu osjećaje? Ne vlada li ljubav u cvjetnom vrtu kao u zagušljivu rudniku, u palačama velegrada, kao i seoskim kolibama?

15.

Isti sam dan prodala vino do posljednje kapi. Još i danas ne znam jasno uzrok toj odluci, tek mi

se čini, da sam to učinila s nakanom, da svalim krivnju svega, što je imalo da dođe, na Nikolićeva leđa. Zašto baš na njegova? Zato što mi je njegova snošljivost za sve, što sam ja činila, bila izazovna, a ja izazivatelju nikad nisam htjela da ostanem dužna. Iz svega se vidi, da sam bila na putu da postanem zla.

Od onda su prošle dvije godine. Čitavo to vrijeme dolazio je Nikolić svakim danom, no nikad nije pala ni jedna riječ o ljubavi.

Njegovim se posjetima Kata najviše veselila, jer je mislila, da je stvar među nama svršena.

Jedno vrijeme bila sam i ja posve mirna i obavljala lake kućne poslove, tek poslije stala mi se periodično vraćati čežnja za Feodorom Ivanovićem, koga nisam prestala ljubiti, i u povratak sam njegov čvrsto vjerovala.

Ne ću da pišem o mukama, što sam ih snosila pregarajući svog muža. Zašto da spominjem one duge noći bez sna, one jecaje, dozivanje, šapat, ono padanje izmučene glave na jastuk, onaj teški polusan, i onu tešku glavobolju i tromost u jutro?

O vi okrutnici, vi licemjerci ljudski, koji porugljivo prstom upirete na žene što venu i umiru groznom smrti od žeđe za životom, a plačete suze ganuća, kad kakova lijenčina pred crkvenim vratima ugine od gladi za koricom kruha.

O vi okrutnici, licemjeri, koji poštivate djevojku, koja se skrila za plašt braka i ljubite joj ruke, dok je bestidna vaša ruka uvijek spremna, da digne kamen na djevojku, koja se ne da prikratiti za svoja prava.

16.

Svanulo je i treće proljeće, kako sam se rastala s Feodorom Ivanovićem. Mnogo sam radila, mnogo čitala, a mnogo me mučilo i to, što Nikolić nije htio, a možda i nije mogao, ne znam, — da promijeni svoje dobro mišljenje o meni.

Slatkom zamamljivom ljubavi Feodora Ivanovića bila sam kao opsjednuta. Bila sam kao uvijena u neko velo, koje mi nije dalo da iz njega izađem, pa niti da kroza nj progledam. Na mojim očima kao da je bila mrena, koja mi nije dala da išta drugo vidim osim Feodora Ivanovića, kojega nije bilo.

I to, što ga nije bilo, i to što sam osjećala, da bi možda bilo i drukčije kad bih ja samo mogla da progledam, kad bih samo mogla da svagdje ne tražim njega. to me mučilo, razdraživalo, napunjalo gorčinom.

Ova me gorčina svakim danom sve više obuzimala, kao da me zapljuskivao njen val na žalu mora tuge, i ja sam željela, da me muče, da me ponizuju, jer mi se svako poniženje, što nije dolazilo od Feodora Ivanovića činilo sredstvom da poplavim tugu.

Zamišljala sam sebi, da bih se u poniženju mogao utopiti očaj, a da se ja sama ne utopim.

No trebalo je, da se spustim sa tadanje svoje visine, da siđem pedeset, stotinu, i mnogo više stepenica niže, a to je ono što ja nikad nisam mogla. Mislila sam da čovjek može biti ponižen ne silazeći sa svoje visine. Nisam to mogla da učinim ni tada, uz svu gorčinu moje ljubavi, uz sav moj očaj, uz gustu mrenu na mojim očima, koja doduše nije dala da progledam, a nije me bila još posve ni zaslijepila.

Nikolić je sve to dobro znao. Pa kad sam mu jednoć rekla: »Putujem u grad, najmila sam stan, bacit ću se u vrtlog života« — on se samo nasmjehnuo.

»E, kad biste vi to mogli!«

»Zar ne mogu?«

»Ne, ne možete. Kad biste vi to mogli, ja već davno ne bih bio uz vas. Vaša se ljubav pretvorila u tešku bolest, od koje ćete prije ili poslije ozdraviti. Ja vas, Pavlo, sad već vidim, kako palite tamjan u hramu sreće, tamjan, iz zahvalnosti, što vas je minulo ovo opsjednuće, koje nije dalo, da zdravo progledate. Miris toga tamjana dopire i do mene i ja se njime omamljujem — —«

»I držite, da će te toj svečanoj zahvalnici baš vi prisustvovati?«

»Ako se Ivanović ne vrati i ne uvije vas još jačom tminom, onda možda j a, jer sam ja jedan od onih, koji će ženu da usreće. Kako je smjelo reći: ja ću vas usrećiti, — a kako je tek krasno i ponosno smjeti reći, i osjećati u sebi ovu snagu. Jest, Pavlo, ja ću vas usrećiti a da ne tražim od vas zaljubljenosti. Ja nikad nisam bio toliko uobražen, da bih očekivao čiju zaljubljenost. Ono što ja ženi mogu da pružim: zaštitu, oslon, srdačnost, zdrav život i pravu svrhu života, u to se žene većinom ne zaljubljuju. To sve može da cijeni u meni samo ona, koja se toga morala odricati. Ja tražim pravu svrhu života, tražim zdravih potomaka, a da put do njih nije posut cvijećem i biserjem, kako to pjesnici vele. Ja u ženi vidim sudionicu na putu k sreći i svrsi, pa mi je dosta, ako se međusobno razumijevamo, ako se snosimo, ako dakle počnemo ondje, gdje zaljubljenici razočarano prestaju. Time ušteđujem razočaranje, a dobivam

pravo na ružičaste nade. Glavno, da nismo jedno drugome odvratni...« rekao je na koncu sa smiješkom, koji je imao biti isprika, što je toliko o sebi govorio.

Ne, ovaj lijepi čovjek, koji se eto već treću godinu bio tako udomio u mom domu, nije mi nipošto bio odvratan.

Nametalo mi se pitanje, što bi rekao moj muž Feodor Ivanović, da ga vidi ovako uz mene?

Ne znam. Ako je u njemu ljubav posve umrla, jamačno ne bi rekao ništa. Pa ako i nije, ta samo on znade, koliko sam ljubila, samo on bi me razumio, da ma što učinim.

Često mi se činilo, da Nikolić nije sasvim takav, kakovim se prikazuje. Činilo mi se, da on namjerice skriva i umanjuje svoju naklonost prema meni samo zato, da me ohrabri, da pođem za muža, kojega ne ljubim i da se preporodim, kako je on običavao reći. On je proračunano smanjivao svoje osjećaje, samo da me ne obvezuje.

A ipak je u njemu bilo mnogo nježnosti. Jedno veče bio je neobično nemiran i uzbuđen.

Šetao je po sobi, otvarao prozor i opet ga zatvarao, prevrtao stare fotografije na pisaćem stolu umrloga ujaka, onda naglo otišao u pokrajnu sobu, otvorio glasovir, a nježni plačljivi zvuci razlili se čitavim stanom.

Jedna je junačka duša konačno proplakala od očajne nestrpljivosti. Kad li će da svrši to bolno očekivanje sreće? Kad li će da utihne borba, što vodi do pobjede?

Ako je nakanio, da me gane, onda mu je to i uspjelo. Ovi su me zvuci prenijeli onamo u Veliku Rusiju, na obalu Volge, gdje je jamačno sad živio Feodor Ivanović. Probudilo mi se sjećanje na to-

plinu njegovih zagrljaja, njegovih dodira, njegova milovanja. O, Feodore Ivanoviću vrati se, ne daj me! Zar ne osjećaš, ma gdje bio, zar ne osjećaš, koliko te želim! Zar ne vidiš, kako ovaj ovdje hoće da me ukrade od tebe? Ne daj me, dođi! Zar ne osjećaš opasnost, koja prijeti našoj ljubavi?

Ili možda to sviraš sad ti? Možda ispod tvojih toplih prstiju izviru ovi blagi čeznutljivi zvuci?

Otišla sam u pokrajnju sobu, pa kad su zamrli posljednji zvuci, stavila sam prste svoje ruke na Nikolićevo čelo.

Gle! Ugodna topla struja izvirala je iz njegove puti i slijevala se u moje žile. Ista topla raskošna struja, koju sam osjećala dotičući se svog muža. Držala sam prste svoje na čelu Nikoliću, a oni su požudno upijali opojnu struju životne naslade.

Zaklopila sam veđe, a nosnice su mi lako zadrhtale. Nakon tri godine prvi put osjećati slast životne naslade, eto ovako pustim dodirom, a ipak tako potpuno, tako ludo i zločinački!

Od onog dana bila sam si svjesna, da je Nikolić za me opasnost. Onda sam to nazivala opasnošću, jer sam se kajala zbog nevjere počinjene Feodoru Ivanoviću. Stidila sam se počinjene izdaje i bojala se onoga, što bi još moglo da dođe.

O, kad me Feodor Ivanović ne bi dao!

17.

Svanulo je i sedmo proljeće, kako sam ljubila Feodora Ivanovića. Od onog događaja uz glasovir pa do tada nije došlo između mene i Nikolića ni do kakova zbliženja.

Jedne kišovite proljetne večeri, donio je Nikolić kao obično sa sobom novine, u nakani da ih zajedno čitamo, no mi ih nismo ni rastvorili.

On je vrlo malo govorio, a mene je obuzela tjeskobna slutnja, da će se onu večer, baš onu, nešto dogoditi. Nešto što se više ne da odgoditi, pa ni do sutra, nešto što mora da bude upravo danas.

Nakon jednog sata šutnje i prisiljenog zapitkivanja i kratkih odgovora Nikolić je naglo ustao. Ustala sam i ja, i naslonila se uz stol. On se nadvio nad moje lice, tražeći usnama moj obraz, čelo i usta. Deset, dvadeset, nebrojeno puta, cjelivao me ovaj, koji je od djetinjstva čekao taj čas.

Nisam se branila. Njegovi me cjelovi nisu uzbuđivali kao cjelovi Feodora Ivanovića, oni su bili za me blagotvorni lijek, koji me umirivao. Svakim sam cjelovom načinila jedan korak naprijed, jedan korak bliže, da svijesno udovoljim zahtjevu moje mladosti, da se umirim.

O, kolika je slast nakon tolikih muka pogledati u smirenost, u ozdravljenje! — Naslonila sam glavu na grud liječnika Nikolića:

»Kad se vrati Feodor Ivanović, sve ću mu reći, a on će me razumjeti i oprostiti. On me je toliko volio!«

18.

Iza ovog prvog tako nježnog i srdačnog oproštaja Nikolić je otišao miran i zadovoljan.

Mislila sam, da je u mojoj duši već sve glatko i smireno, no ipak još nije bio kraj mojih patnja. Onu sam večer imala još da proplačem krvave suze Krista, što ih je proplakao našavši se ostavljen od svih, pa i od svog Oca nebeskoga. Imala sam još da prođem križni put i ja sam ga prošla.

Kad je Nikolić otišao, sjela sam i uzela novine, da ih pregledam. Našla sam u njima vijest, koja me uvjerila da je moja ljubav za Feodora Ivanovića bila tada još vrlo jaka i da nije došao onaj

udarac, koji je došao onu veče, ja bih se godinama još mučila, zapletena u mrenu, koja nije dala da se maknem, da progledam.

Među vijestima iz inozemstva stajalo je ovo:

»Koncem mjeseca travnja priredilo je Udruženje južnih Slavena u Moskvi prvu svoju kućnu zabavu vanrednim uspjehom. Mladi ruski literarni krugovi bili su zastupani u lijepom broju, te su zajedno s ostalim uzvanicima, velikim interesom pratili predavanje našega zemljaka Feodora Ivanovića, koji je predavao o kulturnom razvitku južnih Slavena. Gospođa Vjera Grigorjevna, s kojom se je Feodor Ivanović pred nekoliko tjedana vjenčao — — — — —«

»Šta je to? Šta ovdje piše? Kakove su to novine? Tko?! Feodor Ivanović? On! On, moj Feđa, on Feodor Ivanović vjenčao se... ta on je moj muž, znate li to? Tko se vjenčao? Ja to ne razumijem! Recite mi šta je to bilo? Tko se to vjenčao? On, Feodor Ivanović moj muž, vjenčao se s gospođom Grigorjevnom.

O, ujače, ovi su ludi! Ili ja snivam! Ujače, reci mi, da nije istina, što ovdje piše! Razjasni mi, ujače, skini ovu mrenu s mojih očiju, a ako to ne možeš, daj da oslijepim, da ne mogu ponovo da pročitam te retke. Dođi, pomozi i ne daj da lutam u zabludama! Reci, Ti si uvijek znao prosuditi. Ujače, on, moj muž, moj Feđa...!

Ti, ujače, razumiješ sve, Ti si bio jedini starina, koji je razumio mladost! Dođi...« dozivala sam suho i pala ničice pred prazan ujakov naslanjač.

Nisam plakala. Za ovakovu bol nema suza.

»Ujače, ujače!« šaptala sam, a on me je čuo i došao je, jer je stari naslanjač zaškripao, kao da se tko u njemu teško sagnuo.

Tek kad sam ušla u svoju sobu, u onu sobu, u kojoj se rodila moja ljubav, tek onda vinuo se iz

mojih grudiju strašan krik, u kojem je bila sva radost, sva sreća, sva bol, sav očaj i veliko oproštenje za sve.

19.

Onim sam se krikom bacila na postelju i tako ostala, dok nije počelo, da sviće. Ustala sam blijeda, umorna, u žilama, kao da je teklo olovo mjesto krvi. Što ću? Kuda ću? Da otputujem onamo u njegov dom, da ga zapalim? Neka gori, neka bukti, nek se ruše stijene onog doma, koji je prvi slušao ljubavne moje uzdahe, moj smijeh i moje šaputanje.

Da se ubijem? Ne bi li tim činom nepravedno optužila Feodora Ivanovića? Ne bi li ga time povukla u red prostih zavodnika, zbog kojih se žene ubijaju i bacaju u propast? Ne, ja sam Feodora Ivanovića odviše ljubila, moja je ljubav bila odviše čista, da bih je sada u času, kad valja da je sahranim, okaljala. Ne ću je sahraniti. Ona će da bude relikvija na žrtveniku moga života, čista, neokaljana relikvija za mene, za djecu moju i sve potomke moje, relikvija koja će da nam udahne snagu, podnijeti svaki udarac i sve gubitke i razumijevanje, da bližnje svoje ne valja kazniti za ono, što nijesu proračunano učinili. Tko može da jamči za trajnost svojih osjećaja?

Izašla sam u vrt. Sunce još nije bilo izašlo, tek rumenilo oblačića, što su se vukli od istoka prama sjeverozapadu navješćivalo je skori njegov pozdrav. Teške kaplje rose padale su na šljunkom posute puteljke, ptice sjedile su još u gnijezdima i pozdravljale se slabim cvrkutom.

Svježi jutarnji zrak okrijepio je moja uda i osvježio me. Sjela sam na klupu i dlanovima pokrila oči.

Ove sam noći toliko pretrpila. I jučer sam trpila, prekjučer trpila, već tri godine trpim. Ove sam tri godine trpila pomalo, kap po kap, rek' bi na obroke, svaljivala se na me sva bol i gorčina, a noćas, noćas sam sve radosti, sve nade, sve boli, sav gubitak i svu pustoš prošla ponovno. Pa kad me sve to u ovoj jednoj noći nije slomilo, znam da me ništa u životu ne će snaći, što ne bi mogla da snosim. Ta jasno je eto: ja sam za život i mir Feodora Ivanovića nepotrebna. Da je obratno, on bi danas bio ovdje. Nepotrebna? Da, posve nepotrebna. O, da sad otvorim oči i pogledam oko sebe, vidjela bih strašnu neizmjernu prazninu i pustoš, koja tako boli. Pa zašto da ne uronim u tu bolnu pustoš, Zašto da me ona ne uništi?

Protrla sam oči i pogledala. Što sam vidjela?

Mjesto pustoši, sve je oko mene bilo tako mirno, svježe, lijepo, skladno i potrebno. Sve, od najsitnijeg crvića do velikog Života Sunca, koje će skoro da izađe. Sve ide svojim prirodnim putem, tek ja načinila sam težak problem iz osjećaja, koji je prirodno nastao i prirodnim putem opet ohladio. Tek ja mislim o tome, da pođem nasilno, svojevoljno s ovog svijeta, još prije nego sam ma i trunak doprinijela k obnovi i održanju života u njemu. Da nisam rođena u stanovitu svrhu, zar bi uopće bila stvorena? Nije li moj zadatak da tu svrhu nađem i izvršim?

Da radim? Što mogu da radim? Zar sam rođena za to, da tuđu djecu učim strane jezike? Zar sam rođena za to, da sjedim po uredima i tipkam na pisaćem stroju, zar zato da vodim trgovačke ili općinske knjige? Zar priroda ikomu daje ovako sićušne zadatke? Ta ove su zadatke izumili ljudi, jer im je to najsigurnije sredstvo, da ubiju ili bar oslabe još slabijeg od sebe.

Da je Stvoritelj stvarajući svijet stvarao ove poslove i držao ih zasebnim poslovima jednog dijela čovječanstva, on bi jamačno bio stvorio jedan bespolni rod i njemu ih povjerio. Zašto milijuni žena viču tobože za svojim pravima, koja im uzimlju živce, slabe potomstvo i nagrđuju zadaću, što im je priroda odredila? Zašto milijuni muškaraca tvrdokorno brane neka svoja tobože samo muška prava? Ta majka Priroda nije nikom dala nikakovih prava. Ona je odredila samo svrhu i dala sposobnost, da je postignemo.

Zar je mene stvorila za to da ljubakam? Pa bilo to baš i s Feodorom Ivanovićem, koga sam toliko ljubila! Zar itko u prirodi vodi jalovo ljubakanje osim ljudi? Nisam li šest godina provela u omamljivanju, nisam li šest godina trošila snagu, da održim plam tog ljubakanja? U prirodi sve ljubi i ljubav je samo posrednik k svrsi, a nipošto sama svrha.

Zašto očajavam za besplodnom ljubavi Feodora Ivanovića?

Ne bi li me ova ljubav ponizila do posude, iz koje bi ljubavnik pio, dok je njega volja i dok bi napitak bio svjež?

Vršci vlažnih grančica naglo se zasvijetliše, obliveni prvim kosim tracima zlaćanoga sunca, što je odskočilo na obzorje. Rastvorila sam širom oči, kao budeći se iza sna. Zlaćani ovi traci probiše koru moje od očaja ohladnjele duše a posljednja provala tuge navali u bujici suza na moje oči.

Zadnja strašna bol, koja preporađa. Rasplela sam kosu, strgala sa sebe odijelo i nagim se grudima bacila u hladnu svježu travu.

Jedina misao, koju sam mogla da mislim, kad je bujica suza usahnula, bila je:

»Nikolić dat će mi ono, što Ivanović nije htio«.

20.

Godinu i pol nakon toga, bili su zastori moje sobe spušteni, da ju jake sunčeve zrake odviše ne rasvjetljuju.

Ležala sam podbočena na desni lakat i čekala, da mi Kata pruži maleni snop od bijela platna i perja, u kojemu se vrpoljila mala ljudska životinjica, moj sin, pet dana star.

Malen bespomoćan crvić, bespomoćniji od ikojeg novorođenog mladog, bez određenih oblika, bez volje, bez snage, taj maleni crvić, koji se rodio uz tolike moje muke i koji ima sad da ispuni moj život.

Njegov napredak bit će moje nastojanje i sva svrha mog života.

Preporođena duševnim stradanjem, oplemenjena iskustvom, savit ću ovom crvu gnijezdo, na kojemu će se razviti u čovjeka. Njegovo tepanje ispunit će moje dane vedrinom, njegov smijeh izbrisati sva moja stradavanja, a briga za nj, vezati će me s ocem moga djeteta.

Pa kad ga je Kata položila uz mene, da ga nadojim, kad je malenim svojim šupljim ustima počelo požudno da srče, tad sam osjetila slično čuvstvo, kao u zagrljaju muža. Isto onako opojno slatko, isto onako podatno, protkane spoznajom, da usrećuješ, — tek mnogo uzvišenije.

Jedna je suza sreće kanula na nabujalu moju grud, a odanle na čelo moga djeteta i tamo zaostala.

Otac moga djeteta, Milan Nikolić, ušao je u sobu vedra lica.

»Kako vam je, pilići moji?«

»Dođi da vidiš. Gle ovaj biser tu na čelu, ovo je naša riječ...«

»Mila moja«, rekao je i sjeo na rub postelje, »što se tako radosno dogodilo, reci, dušo!«

»Ništa novo. Stara pjesma, stara od postanka svijeta: nije sreća biti žena, već je sreća biti mati«.

Nikolić je raspleo moju kosu, razastro ju po jastuku, položio na nju svoju glavu, sve nas troje ovio njome i šaputao:

»Je li, da je ipak život lijep! Je li, da ne treba slijepo očajavati, već progledati i poći pravim putem? U prirodi je lijeka za sve boli. Ona liječi hiljade i hiljade rana, pa kako ne bi izbrisala i duševne boli? Je li, mila, sad nam je lijepo kad imamo ovu malu kariku, što nas je spojila i radi koje ćemo nastojati, da se razumijemo...«

»Ja prije nisam vjerovala u moje ozdravljenje. Ne znam, kako bi bilo da nije došlo naše dijete? Ti znaš, da ja samo od čije ljubavi ne bi više mogla da živim. Ja više ne bih mogla biti ljubovca. Htjela sam biti mati; da se s ponosom smijem nazvati ženom.

Ti znaš, kolika je pustoš bila u meni posljednje vrijeme. Ona mi je bila tako teška, no bez nje ne bih osjećala uzvišenost sadanjih mojih osjećaja.

Bez ljubavi Feodora Ivanovića ne bih znala da ocijenim vrijednost tvoje ljubavi.

Feodoru Ivanoviću zahvalna sam za proljeće mog života, a Tebi za ljeto. On je probudio u meni ženu, a ti majku.

Zato ćemo imati više tih karika, mnogo, čitavi lanac. Zamisli, mnogo malih duša, a sve naše! Jedno nasmijano, drugo ozbiljno, treće čuvstveno, četvrto vragoljasto, svi tako različiti, a ipak jednako dragi i mili. O, kad bi Feodor Ivanović znao, koliko sam sada mirna...«

»Bio bi sigurno zadovoljan. Kad ozdraviš, pisat ćemo mu. Sad, golubice moja, nastoj da spavaš do ručka, ja imam još da posjetim jednu rodilju. Ona je gore prošla nego ti. Jedva smo je spasili«.

»Šta ima?«

»Kćer«.

»Jedna Pavla Milićeva više na svijetu!«

BOROTA VLADIMIR (dr. V. Treščec): DINA. Pripovijest. — Cijena K 12.—.
BOURGET: STRAŠNA ZAGONETKA. Roman iz pariškog života. — Cijena K 36.—.
BOŽIČEVIĆ EMA: ALEMKA. Izvorni roman iz provincijalne zabiti. Cijena K 32.—.
BRET-HARTE: ČOVJEK NA SVJETIONIKU. Pripovijest iz života u Kaliforniji. Cijena K 16.—.
BRUUN LAURIDS: MAHURANSKA UDOVICA. Pripovijest. Prijevod s njemačkoga. — Cijena K 50.—.
BUBLIĆ DRAGAN: NA RUBU. Dnevnik iz jedne tragedije. — Cijena K 48.—.
BUNIN I. A.: NOVELLE. Nekoliko omanjih crtica. — Cijena K 12.—.
CABALLERO FERNAN: FARIZEJKA. Ljubavna pripovijest. Preveo sa španjolskoga F. S. Afrić-Rječanin. Cijena K 12.—.
CAR EMIN V.: POD SUMNJOM. Izvorni roman. — Cijena K 10.—.
CAR EMIN: STARCI. BUDAKOVA ŽENA. ZANEMARENA KĆI. MUTNI VIDICI. JURANOVA PRIJETNJA. AUTOBIOGRAFIJA. Sedam lijepih manjih radova. — Cijena K 40.—.
CAR EMIN V.: USAHLO VRELO. Izvorna društvena pripovijest iz naših primorskih krajeva. Cijena K 60.—
CARIĆ JURAJ: OBITELJ KAPETANA OPOVIĆA. Pripovijest. — Cijena K 68.—.
CASTELNUOVO E.. KOD PROZORA. Pripovijest. S talijanskoga preveo F. Bonetta. — Cijena K 16.—.
CONSCIENCE HENRIK: FLANDRIJSKI LAV. Historičko-socijalna pripovijest. Cijena K 68.—.
ČEHOV ANTUN: IZABRANE PRIPOVIJESTI. S ruskoga preveo M. Lovrenčević. — Cijena K 80.—.
ČEHOV A. P.: UBOJSTVO. ARIJADNA. Dvije pripovijesti iz ruskoga života. S ruskoga preveo M. Lovrenčević. Cijena K 24.—.
ČOP VJEKOSLAV: ZLATAREVA KĆERKA. Izvorna pučka pripovijest. Cijena K 16.—.
ĆOROVIĆ SVETOZAR: U ĆELIJAMA. Beletristička pripovijest. — Cijena K 10.—.

DALAS RICHARD: LIŠEN BAŠTINE. Kriminalna pripovijest. iz amer. velegrada. Cijena K 24.—.
DAUDET ALPHONSE: PARIŠKE CRTICE. S francuskoga preveo E. Matić. — Cijena K 12.—.
DAVILA HINKO pl.: IGRAČKA VALOVJA. Izvorna historijska pripovijest. — Cijena K 40.—.
DENEF A.: GUSARSKI DVOR. Pomorska pripovijest. S engleskoga preveo St. Širola. Cijena K 16.—.
DETELA FR. dr.: PEGAM IN LAMBERGAR. Slovenska pripovijest. Cijena K 6.—.
DEVČIĆ IVAN: BUNJEVAČKA BUNA. Izvorni historički roman iz hrvatske prošlosti. Ukrašen sa mnogo slika. Cijena K 40.—.
DEVČIĆ IVAN: PAD BANA MLADENA II. Izvorna historijska pripovijest iz hrvatske prošlosti XIV. vijeka. Cijena K 60.—.
DEVČIĆ IVAN: U KRVI I PLAMENU. Slika iz ličke prošlosti XVI. vijeka. — Cijena K 40.—.
DEŽELIĆ V. dr.: CAR DIOKLECIJAN. Izvorni historijski roman. Cijena K 80.—.
DEŽELIĆ V. dr.: HADŽIBOVA KOB. Izvorni historijski roman iz dobe hrv. straže u Španiji. Cijena K 80.—.
DEŽELIĆ V. dr.: PRVI KRALJ. Historijski roman iz hrvatske prošlosti. — Cijena K 80.—.
iz hrvatske prošlosti IX. vijeka. Roman je ukrašen mnogobrojnim slikama. Cijena K 100.—
DEŽELIĆ V. dr.: U BURI I OLUJI. Historijski roman
DEŽELIĆ V. dr.: U SLUŽBI KALIFA. Izvorni histor. roman iz dobe hrv. straže u Španiji. Cijena K 80.—.
DONADINI ULDERIKO: KROZ ŠIBE. Roman. — Cijena K 48.—.
DOSTOJEVSKIJ F. M.: BIJELE NOĆI. Sentimentalni roman. Cijena K 12.—.
DOSTOJEVSKIJ F. M.: DEMONI. Veliki roman u tri dijela (dvije knjige). Cijena I. knjizi K 100.—; II. knjizi K 120.—.
DOSTOJEVSKIJ F. M.: MLADIĆ. Veliki roman u tri dijela (dvije knjige). Cijena I. knjizi K 100.—; II. knjizi K 100.—.

DOYLE CONAN: ZAGONETNA SMRT. Kriminalna pripovijest. Cijena K 18.—.
DUMAS A.: DVADESET GODINA POSLIJE. I. i II. svezak. Cijena pojedinom svesku K 100.—.
DUMAS-LE-PRINCE: MRTVAČKA RUKA. Roman. — Cijena K 120.—.
DUMAS A.: GROF MONTE CHRISTO. Roman. Cijena K 120.—.
DUMAS A.: KRALJIČIN GJERDAN. I. i II. svezak. Roman iz dobe francuske revolucije. Cijena pojedinom svesku K 120.—.
ECKSTEIN F.: OTKRIVENO BLAGO. Pustolovna pripovijest. S engleskoga preveo St. Širola. — Cijena K 18.—.
ENGELBERG: NEOBIČNA ŽENA. U POSLJEDNJEM ČASU. Dvije kriminalne pripovijesti. Cijena K 8.—.
ESCHELBACH: IV.: NEPRIJATELJ PUKA. Historijski roman. Cijena K 80.—.
FERKIĆ D.: ŠPANJOLCI U HRVATSKOJ. Izvorna historijska pripovijetka iz XVI. vijeka. Cijena K 24.—.
FEUILLET O.: PRIJATELJEVA OPORUKA. Roman iz francuskog društva. Preveo R. Franković. — Cijena K 20.—.
FEVAL PAVAO: BAŠTINICA NEVERSA. Roman. Sa francuskoga preveo A. Harambašić. Cijena K 120.—.
FLAUBERT G.: TRI NOVELE. Prijevod s francuskoga. Cijena K 36.—.
FRANC A.: GOSPOĐA U BIJELOJ HALJINI. Pet crtica. Cijena K 16.—.
FRANCUSKE NOVELE. S franc. preveo Rakošev-Pekarić. Cijena K 12.—.
FREY WALTER: NA BIJEGU. S njemačkoga preveo St. Širola. Cijena K 18.—.
FOUQUE F.: UNDINA. Poetična priča. S njemačkoga preveo M. Pulanić. Cijena K 12.—.
GABORIAU EMILE: RADI ŽENE. Roman. Prijevod sa francuskoga. — Cijena K 40.—.
GALLET LOUIS: KAPETAN ĐAVO ILI PUSTOLOVINE CYRANA DE BERGERACA. Roman. — Cijena K 80.—.

GARŠIN VSEVOLOD: MALI ROMAN. Cijena K 20.—.
GERSTÄCKER F.: DVOBOJ. Roman. Cijena K 18.—.
GERSTÄCKER F.: MUŽ NA LUTRIJU. Šaljiva pripovijest. Cijena K 12.—.
GJALSKI Š. X.: ĐURĐICA AGIĆEVA. Potresna slika. Cijena K 80.—.
GJALSKI Š. X.: ZA MATERINSKU RIJEČ. Roman. — Cijena K 160.—.
GOGOLJ V. N.: IVAN IVANKOVIĆ I IVAN NIKIFOROVIĆ. Šaljiva pripovijest. — Cijena K 10.—.
GOGOLJ N. V.: MRTVE DUŠE. NJEVSKI PROSPEKT I LUĐAKOVI ZAPISCI. Preveo Iso Velikanović. — Cijena K 120.—.
GOMULICKI: CAR SABLASTI. Pripovijest iz prošlosti polj. naroda. Preveo A. Harambašić. Cijena K 20.—.
GORKIJ M.: U TAMNICI. Prijevod s ruskoga. — Cijena K 20.—.
GREEN A. K.: SVJETLO I SJENA. Kriminalna pripovijest. — Cijena K 36.—.
GREY VIVIAN: SVAKO DJELO DOĐE NA VIDJELO. Sedam kriminalnih pripovijesti. Cijena K 36.—.
GRIFFITCH: U BRZOM VLAKU. Kriminalni roman. — Cijena K 36.—.
GUNTER A. C.: STRAŠNE NOĆI. Kriminalni roman. — Cijena K 30.—.
GYULAY PAVAO: STARI GLUMAC. Pripovijest. — Cijena K 40.—.
HALIDE EDIB HANUM: NOVI TURAN. Utopistički roman. Prijevod s turskoga. Cijena K 40.—.
HARAMBAŠIĆ A.: BOŽIĆNICA »HRVATSKE« ZA GODINU 1889. — Cijena K 30.—.
HARUN-AL-RAŠIDA: NOĆNE ZGODE I NEZGODE. Vesela pričanja. — Cijena K 18.—.
HOLL I. K.: IZ MRTVOG KRALJEVSTVA. Pripovijest iz krajeva Crne Gore i Boke Kotorske. Cijena K 36.—
HORVAT R. dr.: POSLJEDNJI KNEZ SLUNJSKI. Izvorna pripovijest iz hrvatske povijesti 16. vijeka. — Cijena K 24.—.

ZABAVNA KNJIŽNICA

Izlazi svaki mjesec jedamput u nakladi knjižare St. Kugli, Zagreb, Ilica 30. — Pojedini svezak K 12.—.

Dosad izašli svesci:

1. F. M. DOSTOJEVSKI: BIJELE NOĆI. Sentimentalni roman.
2. N. D. AHŠARUMOv: NOĆNI DOGADJAJI. Pripovijest urara. Novela.
3. L. N. TOLSTOJ: GRIJEH EVGENIJA IRTENJEVA.
4. ADELA MILČINOVIĆ: NEDINA LJUBAV
5. JOZA IVAKIĆ: ROMAN GOSPOĐE SLAVKE. Humoreska.
6. FRANCUSKE NOVELE: G. de Maupassant — A. Daudet — O. Mirbeau.
7. J. P. JACOBSON: HITAC U MAGLI. Novela.
8. IVAN BUNIN: VELGA I DRUGE PRIPOVIJESTI.
9. JOZA IVAKIĆ: U SVATOVIMA. Humoreske.
10. TALIJANSKI PRIPOVJEDAČI: G. Verga: Rat svetaca; M. Serao: Prodavačica cvijeća; E. de Amicis: Zatajena kabanica.
11. ADELA MILČINOVIĆ: ROMAN GOSPOJICE MAJE. — NOĆI. Novele.
12. BOBORYKIN P.: MILIJUNI. Pripovijest.
13. M. PREVOST: ŽENSKI LISTOVI. Knjiga I.
14. M. PREVOST: ŽENSKI LISTOVI. Knjiga II.
15. M. PREOST: ŽENSKI LISTOVI. Knjiga III.
16. ADELA MILČINOVIĆ: NOVELE. Listići iz dnevnika. — On i »On«.
17. ADELA MILČINOVIĆ: NOVELE. S prozora. — Moja mamica. — Pjesma Solwcige. — Sinovljeva baština.

18.—19. PREVOST: NIMBA

20.—21. TOLSTOJ L. N.: OTAC SERGIJE.

22. TOLSTOJ L. N.: MLADI CAR. Priča. —